

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ

Виконала: студентка II курсу, групи 8.0531-3з
Спеціальності 053 – Психологія
Гура Анастасія Іванівна
Керівник: д. психол. н., професор кафедри
психології Шевченко Н. Ф
Рецензент: к. психол. н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 – «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« _____ » _____ 2022 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гура Анастасія Іванівна

1. Тема роботи Розвиток креативності підлітків в умовах рекреації
керівник роботи Шевченко Наталя Федорівна, д. психол.н., професор,
професор кафедри педагогіки та психології
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 886-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести теоретичний аналіз проблеми креативності та рекреаційного середовища у вітчизняній та зарубіжній психології; визначити вікові особливості розвитку креативності в підлітковому віці; провести емпіричне дослідження особливостей розвитку креативності школярів; розробити програму розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.
5. Перелік графічного матеріалу: 4 таблиць, 4 малюнки.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 1	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 2	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 3	Шевченко Н.Ф., професор		
Висновки	Шевченко Н.Ф., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2022 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2022 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2022 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ А. І. Гура

Керівник роботи _____ Н.Ф. Шевченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 68 сторінок, 4 рисунка, 4 таблиць, 56 джерел.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

Об'єкт дослідження – креативність підлітків.

Предмет – особливості розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

В основу дослідження покладено припущення про те, що креативність підлітків як структурно складне особистісне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивно-дивергентного, мотиваційного та емоційно-вольового компонентів, і в звичайних умовах розвинена недостатньо.

Методи дослідження: теоретичні: (аналіз і синтез літератури з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів); емпіричні (психодіагностичні методики для дослідження креативності в підлітковому віці).

Наукова новизна дослідження полягають у тому, що:

- обґрунтовано та досліджено специфіку розвитку креативності школярів підліткового віку в умовах рекреації;

- розширено, уточнено та доповнено вивчення наступних особистісних утворень: креативність, творче мислення, обдарованість, творчість, творчий потенціал, творчі здібності;

- набуло подальшого розвитку вивчення феномену креативності, знання про особливості розвитку креативності особистості в підлітковому віці та в умовах рекреаційного середовища.

КРЕАТИВНІСТЬ, ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ, РЕКРЕАЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ, РЕКРЕАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК

SUMMARY

Hura A.I. Development of creativity of adolescents in recreational conditions.

Master's qualification work: 67 pages, 4 figures, 4 tables, 56 sources.

The purpose of the work is to theoretically substantiate and empirically study the peculiarities of the creativity development of adolescents in recreational conditions.

The object of research is the creativity of adolescents.

Subject – features of creativity development of adolescents in recreational conditions.

The study is based on the assumption that the creativity of adolescents as a structurally complex personal formation is determined by the harmonious development of cognitive-divergent, motivational and emotional-volitional components, and under normal conditions is underdeveloped.

Research methods: theoretical: (analysis and synthesis of literature on the selected problem, synthesis and generalization of the results); empirical (psychodiagnostic techniques for the study of creativity in adolescence).

The scientific novelty of the study is that:

- the specifics of the development of creativity of adolescents in recreational conditions are substantiated and studied;

- the study of the following personal formations has been expanded, clarified and supplemented: creativity, talent, creative potential, creative abilities;

- further development of the study of the phenomenon of creativity, knowledge of peculiarities of the creativity development in adolescence and in conditions of recreation.

CREATIVITY, CREATIVE POTENTIAL, RECREATION ENVIRONMENT, RECREATION ACTIVITY, ADOLESCENT AGE

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ	10
1.1. Аналіз досліджень проблеми креативності у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці	10
1.2. Креативність особистості: основні підходи до розуміння структурної організації.....	13
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	20
2.1. Структура та зміст креативності в підлітків	20
2.2. Рекреаційне середовище як умова розвитку креативності підлітків.....	30
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ	36
3.1 Організація та методичне забезпечення дослідження	36
3.2. Результати дослідження розвитку креативності підлітків.....	39
3.2.1. Загальний рівень розвитку креативності.....	39
3.2.2. Оцінка розвитку когнітивно-дивергентного компонента.....	41
3.2.3. Розвиненість мотиваційного компонента.....	43
3.2.4. Особливості розвитку емоційно-вольового компонента.....	45
3.3. Програма розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.....	51
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динамічні процеси, які відбуваються в економічному і політичному житті суспільства, актуалізують потребу в новому типі особистості, здатної самостійно приймати рішення, усвідомлено здійснювати свій вибір, гнучко реагувати на зміни обставин, швидко адаптуватися до мінливих умов, долати стереотипи, виробляти нові, часто несподівані ідеї, оригінальні підходи до вирішення проблем і нестандартні способи їх втілення. Зростає значущість психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення сутності креативності та творчого потенціалу особистості, визначення можливостей і педагогічних умов його розвитку. За цих умов одним з головних завдань стає виховання людини, здатної акумулювати і творчо переосмислювати набутий досвід, досягнення людства в науці, культурі, мистецтві.

Підлітковий вік, який характеризується істотними змінами на фізіологічному, психічному, інтелектуальному рівнях, є сензитивним для розвитку креативності. Активізація слухових, зорових, чуттєвих уявлень виникає в процесі сприйняття мистецтва, що сприяє розвитку креативності учнів. Великими можливостями у розвитку творчої активності підлітків має рекреаційна (позаурочна) діяльність, яка постає як засіб мотивації розвитку особистості до пізнання та творчості через широке розмаїття видів діяльності. Розвиток творчої активності підлітка підкріплюється можливостями створення ситуації успіху та свободою зміни виду діяльності. Саме рекреаційна діяльність покликана допомогти знизити негативні наслідки зайнятості школярів у позанавчальний час, сприяти розвитку творчого мислення, активності та самореалізації підлітків.

Комплексність, теоретична і практична значущість проблеми розвитку креативності особистості визначили широту та інтенсивність її дослідження у педагогіці та психології. Науковим підґрунтям для розгляду означеної

проблеми є праці зарубіжних та вітчизняних науковців. Значну цінність мають праці А. Коваленко (проблема емпіричних досліджень у психології творчості), Т. Лисянської (проблема творчого мислення), В. Моляки (структура творчого потенціалу), О. Попеля (творчий потенціал як системна характеристика особистості), Дж. Рензулі (характеристики творчого потенціалу), В. Роменця (природа та механізми творчості людини), В. Чернобровкіна (динаміка творчого процесу).

Феномен креативності представлено в дослідженнях відомих вчених Дж. Гілфорда, Р. Стернберга, Е. Торренса та інших. Різні аспекти розвитку креативності особистості відображено в працях Р. Белоусової, Н. Малій, О. Попеля, М. Саврасова та інших. Увага дослідників зосереджується на різних аспектах і засобах розвитку креативності та творчого потенціалу особистості. Зокрема, М. Титаренко розглядає розвиток творчих здібностей засобами театрального мистецтва, В. Рагозіна, Г. Костюшко – засобами театральної самодіяльності, Т. Чурпіта – засобами хореографічного мистецтва.

Розглянуті наукові дослідження створюють міцне підґрунтя в психологічному та педагогічному аспектах. Проте подальша проєкція аналізованого явища на освітній процес у школі не задовольняє наявний попит на розвиток креативності особистості підлітка, його здатності до самовираження в умовах рекреації.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток креативності підлітків в умовах рекреації».

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

Об'єкт дослідження – креативність підлітків.

Предмет – особливості розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

В основу дослідження покладено припущення про те, що креативність підлітків як структурно складне особистісне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивно-дивергентного, мотиваційного та емоційно-вольового компонентів, і в звичайних умовах розвинена недостатньо.

Завдання дослідження:

1. Здійснення теоретичного аналізу проблеми креативності та рекреативного середовища у вітчизняній та зарубіжній психології.
2. Визначення вікових особливостей розвитку креативності, зокрема в підлітковому віці.
3. Проведення емпіричного дослідження особливостей розвитку креативності школярів.
4. Розробити програму розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналізу, синтезу, узагальнення (аналіз і синтез літератури з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів);
- емпіричні: психодіагностичні методики для дослідження креативності в підлітковому віці;
- математико-статистичні методи обробки експериментальних даних на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20: кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, описова статистика (обчислення середніх значень, знаходження процентного розподілу), кореляційний аналіз за Спірменом.

Для перевірки гіпотези було обрано такі методики дослідження:

- «Діагностика невербальної креативності» (авт. П. Торренс, адапт. А. Вороніна);
- «Мотивація досягнення» (авт А. Мехраб'ян, модиф. М. Магомед-Емінова);
- «Діагностика особистісної креативності» (авт. О. Тунік);
- «Опитувальник для визначення рівня креативності» (авт. Є. Ільїн).

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі КЗ «Тимошівська ЗОШ I-III ступенів». Дослідницьку вибірку склали 24 учня 7-8 класів віком 13-14 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- обґрунтовано та досліджено специфіку розвитку креативності школярів підліткового віку в умовах рекреації;

- розширено, уточнено та доповнено вивчення наступних особистісних утворень: креативність, творче мислення, обдарованість, творчість, творчий потенціал, творчі здібності;

- набуло подальшого розвитку вивчення феномену креативності, знання про особливості розвитку креативності особистості в підлітковому віці та в умовах рекреаційного середовища.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 67 сторінок. Робота проілюстрована 4 таблицями, 4 рисунками. Бібліографічний список складається з 56 найменувань, 7 з яких іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Аналіз досліджень проблеми креативності у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці

Можна відзначити зростання інтересу науки і практики до проблеми креативності, що обумовлюється затребуваністю суспільством людини, здатної до вирішення творчих завдань творчої, розвинутої інтелектуально, такої, що вміє швидко навчатися, акумулювати оригінальні ідеї та приймати нестандартні рішення.

В перекладі з англійської «creativity» означає «творчість». В сучасній психології саме термін «креативність» отримав значного поширення, майже витіснивши словосполучення, що існувало раніше, – творчі здібності. Означені поняття можуть здаватися синонімічними, але, водночас, різниця вже ж таки існує. Креативність правильніше визначати не як певну творчу здібність або їх сукупність, а як здатність до творчості. Отже, ці поняття хоча і ж близькими, проте не є ідентичними [4].

Досліджуючи сутність поняття креативності, О. Антонова зауважує, що дотепер багато вітчизняних науковців не визнають факт існування креативності як автономної, універсальної здібності. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов'язана з певним видом діяльності. Інакше кажучи, з позиції цих вчених, не можна говорити про творчість взагалі: є художня творчість, технічна та наукова тощо. Водночас, більша частка зарубіжних науковців схиляється до того, що природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна. Навчившись діяти у сфері мистецтва, техніки чи в інших видах діяльності, людина легко може перенести цей досвід до будь-якої іншої галузі. Ось чому здатність до

творчості може розглядатися як відносно автономна, самостійна здібність [1, 15].

У Психологічній енциклопедії [33, 181] поняття креативності визначено як рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, що виявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості. В цілому, в психології креативність визначають як незвідну до інтелекту функцію цілісної особистості, яка залежить від комплексу її психологічних характеристик.

В дослідженні «Психологія творчості, креативності, обдарованості» (Є. Ільїн) відзначається, що поняття креативності вперше використано Д. Симпсоном ще в 1922 році. Вчений визначив креативність як здібність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що на сьогоднішній момент поняття «креативність» має більше ста визначень, які ґрунтуються на відомих теоріях і концепціях Дж. Гілфорда й Е. Торренса; М. Воллаха і Н. Когана; А. Маслоу; Р. Стернберга і Д. Лаверті [24; 51; 56].

Попри численність досліджень креативності, проблема вивчення цього феномену залишається недостатньо розробленою. Так, розуміння поняття «креативність» не має однозначного трактування в сучасній науці та в окремих вікових групах, зокрема, в підлітковому віці. Саме тому проблема вивчення креативності залишається актуальною на теперішній момент.

Певними дослідниками [6; 9; 21; 36] креативність характеризується як системне (багаторівневе, багатомірне) психічне утворення, що включає інтелектуальний потенціал та, водночас, пов'язане з мотивацією, емоціями, рівнем естетичного розвитку, екзистенціальними, комунікативними параметрами, компетентністю тощо. Це інтегративне утворення забезпечує продуктивні перетворення в діяльності особистості, дозволяє задовольняти потребу в дослідницькій активності.

Деякі дослідники [25; 30; 31; 45] розвитку творчого потенціалу особистості, розглядають креативність як особистісну характеристику, що

сприяє реалізації людиною власної індивідуальності. Індивідуальність є неповторюваною та унікальною, тому реалізація індивідуальності є творчим актом. Саме тому характеристики креативності є не предметними, а процесуальними (креативність як процес реалізації власної індивідуальності). В цілому, креативність проявляється в розвиненій уяві, умінні деталізувати образи проблеми, почутті гумору, прихильності до високих естетичних цінностей.

Підсумовуючи різноманіття підходів до розуміння креативності в традиційній психології і педагогіці, можна відзначити, що креативність розглядається як особистісна категорія. Суперечки науковців стосуються уточнення трактування феномену як творчого (дивергентного) мислення, або як інтелектуальної активності, або як інтегрованої якості особистості. Креативність особистості, її рівень, структура й особливості тісно пов'язані з іншими аспектами індивідуальності. Встановлення характеру цих взаємозв'язків є одним з перспективних наукових напрямів.

Отже, термін «креативність» в сучасній психологічній науці визначається як багатомірне й багатоаспектне поняття. В широкому значенні – це самостійний феномен, який представляє собою єдину цілісну систему й функціонує в усіх сферах життєдіяльності людини як креативний процес, продукт (результат творчого процесу) та якість креативної особистості.

У вузькому смислі креативність трактується як загальна універсальна здатність до творчості. Креативність формується і виявляється в діяльності, та певною мірою властива кожній особі.

Відзначаючи подібність і відмінність понять «творчі здібності» і «креативність» (здатність до творчості) можна зазначити, що:

- 1) вони можуть розглядатися як синоніми, якщо мова йде тільки про загальні творчі здібності;
- 2) «творчі здібності» ширше, тому що включають у себе і загальні, і спеціальні здібності;
- 3) креативність визначається як характеристика будь-

якої здатності до діяльності (креативність як змістовний компонент різних видів здібностей) [26].

У дослідженнях вітчизняного вченого В. Моляки особливе місце в структурі здібностей посідають саме творчі здібності. Вчений розглядає їх як особистісно-ціннісну надбудову над дієво-операційними компонентами здібностей. Саме це відрізняє творчі здібності від креативності. В. Моляко наголошує на наступному: якщо розглядати творчі здібності в динаміці, стає зрозуміло, що креативність як здатність народжувати нові ідеї, зв'язки, бачення ситуації (що робити?) може набути конструктивних рис тільки у поєднанні з дієво-операційним компонентом (як робити?). З позиції вченого, продуктивна креативність є не передумовою творчих досягнень, а результатом розвитку дієво-операційних і соціальних компонентів діяльності та їх особистісно-ціннісної рефлексії. Відповідно до його теорії, одна з сутнісних ознак творчих здібностей – це їх здатність переводити конфліктну конкуренцію людей, які займаються однією й тією ж діяльністю, у взаємне поцінування досягнень (для кого робити?). Таким чином, творчість забезпечує безкінечну варіативність досягнень в певній діяльності та створює нішу для особистісного росту кожній людині [27].

Розглянувши різні підходи щодо розуміння поняття креативності, ми характеризуємо її як цілісне системне утворення, що являє собою взаємозв'язок структурних компонентів, які визначають творчий характер діяльності людини, що виявляється й розвивається в процесі самої діяльності через психологічні механізми.

1.2. Креативність особистості: основні підходи до розуміння структурної організації

Питання структурної організації креативності викликає безліч суперечок серед дослідників. В працях Л. Овсянецької [30], представлено

«здібнісний» підхід, який дозволяє ототожнити креативність з творчими здібностями людини та розглядати його як необхідну передумову творчої діяльності. В рамках цього напрямку особлива увага приділяється характеристикам інтелекту та емоційно-вольовим проявам, актуалізація яких сприяє стимуляції творчого пошуку та творчої продуктивності.

Український вчений В. Моляко [26, 27] представляє визначає структуру творчого потенціалу наступним чином: задатки, схильності; інтереси; допитливість, прагнення створювати щось нове, швидкість засвоєння нової інформації; інтелектуальні здібності; цілеспрямованість та наполегливість; швидке і якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здатність до реалізації власних стратегій і тактик вирішення різноманітних проблем, пошук та знаходження виходу зі складних ситуацій.

І. Драч характеризує креативність особистості як складне особистісно-діяльнісне утворення, що сприяє появі оригінальних рішень. Це утворення містить такі структурні компоненти: мотивація до активної пізнавальної діяльності (потяг до творчості, спрямованість на самореалізацію та досягнення мети, потреба у пізнанні, мотивація досягнення успіху); творчі здібності (розвинена уява, пам'ять, нестандартне мислення, інтуїція); наявний досвід творчої діяльності; особистісні особливості (активність, комунікабельність, самостійність, ініціативність, впевненість, наполегливість, організованість) [12].

Американські дослідники Т. Амабайл та М. Коллінз [10] представили дещо інший перелік рис креативної особистості, а саме: самодисципліна, здатність відтермінувати задоволення, наполегливість та завзятість в ситуаціях фрустрації, незалежність суджень, толерантність до невизначеності та схильність до ризику, високий ступінь автономності, інтернальність локус контролю, відсутність гендерних стереотипів, прагнення виконувати завдання найкращим чином.

Відповідно до позиції Р. Кеттелла, найбільш доведеними рисами особистості креативних людей в царині науки та мистецтва є шизотомія, радикалізм, інтроверсія та домінування.

Згідно з теорією К. Мартиндейла [53] мотивація креативних особистостей визначається широким колом їх інтересів. Такі особи відкриті новому досвіду, надають перевагу новизні. Внутрішня мотивація переважає над зовнішньою. Крім цього, креативні люди, за даними науковця, демонструють здатність до широкої категоризації та ідіосинкразії (психологічна несумісність людей, антипатія).

Деякими дослідниками (Дж. Гілфорд, П. Торренс) креативність, як здатність до творчості, кваліфікується як центральна складова в структурі творчого потенціалу. В широкому розумінні здатність до творчості базується на створенні чогось нового, оригінального. Будучи особистісною властивістю, креативність проявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, новими засобами та методами. Це означає, що максимальне виявлення творчого потенціалу виникає в тих випадках, коли особистість намагається використовувати нетиповий для себе метод вирішення певного завдання чи ситуації [51, 56].

В дослідженнях Дж. Гілфорда, П. Торренса виділено такі критерії прояву креативності людиною:

- чуттєвість до проблеми;
- здатність до синтезу, розуміння схожості та відмінностей;
- дивергентність (креативність) мислення. Дж. Гілфорд увів у використання термін «дивергентне мислення», включивши в нього такі параметри, як уява, швидкість (легкість), оригінальність, гнучкість та точність мислення.

- швидкість думки [52].

Креативність є однією з важливих характеристик самоактуалізації – прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Згідно з теорією А. Маслоу [24], завдяки

самоактуалізації особистість стає більш відкритою досвіду, досконалою та спонтанною, гумористичною, трансцендентною та незалежною від нижчих потреб, розкриває свої можливості, які є наближеними до сутності її буття. Дослідник визначав креативність як особистісну якість, що може бути застосована у будь-якій задачі у житті.

Другий науковий підхід розвиває когнітивні уявлення про креативність, розглядаючи її найважливішими атрибутами оригінальність, корисність та можливість їх застосування.

Третій науковий підхід торкається досліджень креативності особистості або креативних особистостей. Після того, як Дж. Гілфорд став визначати відмінності між креативними і некреативними особистостями ця лінія досліджень була підтримана багатьма психологами.

Як ми зазначали, центральне місце в структурі творчого потенціалу особистості, згідно з Дж. Гілфордом [51], посідає мислення. За ствердженням науковця, для творчості особливого значення набувають наступні ознаки мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність, точність. Подібної позиції дотримувався й Е. Торренс [56].

Аналіз наукової літератури показує, що серед великої кількості видів креативності умовно виділяють три основні: особистісну, соціальну та інтелектуальну. До інтелектуальної креативності можна віднести образну та вербальну креативність [19].

Н. Шевченко та Н. Кучинова відзначають, що творчий потенціал, як і творча активність, мають тенденцію до самовираження і здобуття досягнень відповідно до їх можливостей. Мотивація ж творчої особистості виявляється у тенденції до пошуку й ризику, заснованих на бажанні досягнути й перевірити свої творчі можливості. Виходячи з головних постулатів гуманістичної психології, психології особистості школи С. Рубінштейна про безмежність можливостей розвитку творчого потенціалу, необхідно розуміти, що сама особистість тільки власним вибором може реалізувати або ж ні свою

творчу унікальність (нарощувати чи зупиняти розвиток творчого потенціалу) [47].

Розвиваючи творчий потенціал, зауважує Л. Овсянецька [30], слід враховувати такі соціально-психологічні параметри, як конструктивні здібності (особистісні якості, що забезпечують успіх в розвитку особистості та у перетворенні навколишньої дійсності), до яких відносять оперативно-виконавські (забезпечують енергійні, точні дії щодо реалізації задумів); гностичні (пізнавальні); інтерсоціальні (комунікабельність, налагодження спільних дій з людьми, організаторські вміння).

В нашому дослідженні ми дотримуємося наукових поглядів [2; 7; 13; 36; 47] щодо психологічної структури креативності як системного психічного утворення. Креативність як суб'єктивна детермінанта творчості є системним багаторівневим психічним утворенням, яке містить певні складові: мотиваційна (інтереси, мотивація саморозвитку, творча позиція); емоційно-креативні властивості (емпатія, експресивність, емоційна лабільність); інтелектуальні параметри (інтуїція, креативність (дивергентність) інтелекту, здатність до прогнозування); естетичні креативні якості (здібність до імпровізації, асоціативність, почуття форми та стилю, перфекціонізм); комунікативна складова (здатність до співпраці в сумісній творчій діяльності, здатність акумулювати творчі ідеї в команді); екзистенційні креативні властивості (креативна модель світу, позитивна «Я-концепція», компетентність у галузі теорії і технологій творчості, досвід творчої діяльності).

Цікавими виявляються результати дослідження вітчизняного науковця М. Саврасова [36], який розкриває психологічну структуру креативності особистості. На думку дослідника, креативність складається з регулюючого, стимулюючого та змістовного компонентів. Науковець відзначає, що регулюючий компонент креативності (емоційна та вольова складова) характеризується показниками емоційності та емоційних станів особистості, сили волі, терплячості, стійкості, наполегливості, готовності до ризику,

організованості, самоконтролю. Стимулюючий компонент (мотиваційна складова) розкривається через показники елементів мотиваційної структури особистості, внутрішньої та зовнішньої мотивації навчальної та професійної діяльності, мотивації до успіху, спрямованості особистості. Змістовий компонент (інтелектуальна складова) містить показники вербального та невербального інтелекту. Мотиваційний компонент є системоутворювальним в структурі креативності особистості.

Для нашого дослідження цінними є результати дослідження Н. Малій. До структурних елементів креативності дослідниця відносить аналітичний компонент мислення; сукупність сенситивності, уяви, інтуїції та інсайту; аналітико-синтетичний компонент мислення [23, 12].

Значний інтерес також представляють положення Р. Белоусової [4] щодо комунікативної креативності як цілісної властивості, що містить комплекс інтелектуальних, емоційних та поведінкових особливостей індивіда. Згідно з позицією авторки, вони сприяють нестандартному, нешаблонному рішенню ситуацій, що виникають у спілкуванні, допомагають генерації оригінальних ідей та засобів спілкування, вибору найбільш оптимальних стратегій поведінки, розв'язанню проблем, що виникають під час взаємодії з іншими людьми.

За даними Р. Белоусової [4], на формально-динамічному та якісному рівнях комунікативна креативність може бути виявлена у наступних показниках: легкість у спілкуванні, схильність до самопрезентації, незалежність, конфліктність, емоційна стійкість у спілкуванні, схильність до маніпулювання, експресивність, комунікативна компетентність. Поєднання цих параметрів конкретизується у загальному показнику комунікативної креативності особистості.

Проведений теоретичний аналіз проблеми показав, що структура креативності представляється синтезом когнітивного (гностичного, дивергентного, інтелектуального, пізнавального), мотиваційного (особистісного, вольового, емоційного), практичного (поведінкового,

комунікативного) компонентів. Для визначення структурної організації та змістовного наповнення креативності підлітків, необхідно розглянути соціальну ситуацію розвитку цього вікового періоду.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Структура та зміст креативності в підлітків

Різні вікові періоди характеризуються специфікою розвитку креативності, що сприяє появі певних психологічних новоутворень. Такими новоутвореннями молодшого шкільного віку є посилення особистої відповідальності за власну поведінку, а також свобода спілкування. Ключовими новоутвореннями підліткового віку вважаються зростання особистісної зрілості та самостійності, вдосконалення комунікативних умінь, навичок постановки та вирішення проблем [15].

На думку вітчизняного науковця Е. Лебединського [19], для розвитку креативності необхідно звертатися до емоційних станів особистості, здійснюючи цілеспрямоване перетворення інтелектуальних проблем у емоційні. Такий процес трансформації когнітивного змісту в емоційний, на думку дослідника, виступає у якості основного принципу розвитку креативності та творчого потенціалу школярів.

Визначальний вплив на розвиток креативності індивіда чинить культурне середовище. Згідно з позицією К. Роджерса, творчі здібності особистості визначаються тією культурою, у якій вона виховується [35]. Характер культури впливає на тип креативності особистості та на процес розвитку, формує образ «Я», систему цінностей та ставлень, потреби, способи задоволення цілей, стиль життя тощо.

В процесі розвитку креативності особистості, необхідно враховувати як не тільки особистісні та соціальні детермінанти, але й сензитивні періоди онтогенезу. За В. Дружиніним, найбільш сензитивним є два тимчасові проміжки:

1. Імпліцитний (3-5 років). В цей віковий проміжок відбувається розвиток «первинної креативності» як загальної творчої здатності, без зв'язку з якою-небудь конкретною сферою діяльності. Основним чинником розвитку дитини при цьому виступає наслідування в дорослих.

2. Підлітковий та юнацький вік (13-20 років). В цьому діапазоні відбувається розвиток спеціалізованих здібностей до творчості, що пов'язано з навчальною (навчально-професійною) діяльністю. Визначальним чинником розвитку на цього вікового періоду виступає професіоналізація.

В сучасній науці існують різні періодизації вікового розвитку. Періодизація підліткового віку є актуальною проблемою та пов'язана зі значним подовженням періоду дитинства та отроцтва, а також із розмиванням меж підліткових періодів. На думку вітчизняного дослідника О. Бедлінського, причиною цього є відсутність реальних уявлень підлітка про доросле життя, міфологізація діяльності дорослої людини [3].

В працях видатних вчених встановлені цікаві факти, що стосуються меж підліткового віку.

Так, згідно з позицією Ж. Піаже, рушієм розвитку людини є її інтелект, тому етапи психічного розвитку особистості – це етапи розвитку інтелекту. У зв'язку з цим, підлітковий вік відноситься до стадії формальних операцій (вік 11-12 років та старше), коли мислення не залежить від безпосереднього досвіду, підліток оперує абстрактними поняттями, формулює умовиводи та висуває гіпотези.

Відповідно до теорії Е. Еріксона [50], розвиток особистості триває протягом всього життя, а один етап у разі сприятливого вирішення внутрішніх протиріч приходить на зміну іншому. Підлітковий вік і юність складають п'яту стадію розвитку особистості (12-20 років) та є періодом найглибшої кризи. Дитинство добігає кінця, і цей значний етап життєвого шляху, завершуючись, приводить до формування ідентичності. Самостійність, ініціативність та компетентність дозволяють підлітку вирішити задачу самовизначення вибору життєвого шляху.

Вікова періодизація Д. Ельконіна заснована на зміні основних критеріїв розвитку особистості – соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності, основні новоутворення розвитку та кризи. Соціальна ситуація розвитку підлітка полягає тому, що його основним соціальним середовищем залишається школа, але виникає специфічна потреба у прагненні знайти своє місце серед однолітків, прагнення «вийти» за межі школи та приєднатися до життя й діяльності дорослих. Провідним типом діяльності є орієнтація на інтимно-особистісне спілкування. Новоутвореннями підліткового віку є почуття дорослості та потреба в самоствердженні. Кризовим є перехідний період від молодшого шкільного до підліткового віку. Таким чином, враховуючи всі критерії, межі підліткового віку вчений визначив від 11-12-ти до 15-16-ти років.

Отже, період підліткового віку займає досить тривалий проміжок часу, тому в дослідженнях його поділяють на підгрупи. Так, О. Бедлінський [3] окремо виділяє:

- Перший підлітковий період (10-11 років). Провідною діяльністю є випробовування усвідомленого рівня довільності у формі автономної соціальної поведінки, а центральним новоутворенням є потреба «бути і здаватися дорослим» на ґрунті усвідомленої автономної дії.

- Підлітковість, яка містить три періоди:

- 1) молодший підліток (10-11 – 12-13 років) – головним є спілкування та взаємодія з ровесниками, що базується на основі випробування соціальних відносин; новоутворенням є переживання дорослості, що задається «міфологізованим ідеалом»;

- 2) другий перехідний період (12-13 років) – конструювання ідеалу майбутньої дорослості у процесі спілкування є провідною діяльністю, а його усвідомлення та вдосконалення виступає центральним новоутворенням у цьому періоді;

- 3) старший підліток (12-13 – 15-16 років) – відбувається кількісне накопичення досвіду, «конструювання матеріального й духовного світу», а

новоутвореннями є почуття дорослості, що задається власним ідеальним майбутнім, та «Я-концепція».

- Третій підлітковий перехідний період (15-16 років). На цьому віковому проміжку основною діяльністю є спілкування та взаємодія, що ґрунтуються на «конструюванні світогляду», а усвідомлення власного рівня дорослості та формування власне світогляду є центральним новоутворенням.

Кожен підлітковий період має свої специфічні особливості та риси, але саме вони забезпечують формування й перехід особистості до наступної стадії розвитку. Для початку підліткового віку характерними є такі особливості: значущості набувають стосунки з друзями, з'являється прагнення бути дорослим (дорослий все ще виступає авторитетом). На наступному етапі розвитку в підлітка формується відносно стійка система ставлень до оточуючого світу й до себе, самооцінка; зростає критичність і вимоги до себе; починають складатися відносно незалежні та стійкі моральні погляди й оцінки; зростає прагнення до самостійності й незалежності. Для старших підлітків особливого значення набуває прагнення утвердитись у позиції дорослого, виникає невідповідність між положенням, яке займає підліток серед оточуючих, та тим, яке місце він хотів би займати; домінуючим є спілкування з однолітками [48].

Слід відзначити, що поділ підліткового віку на додаткові періоди не може розглядатись як самостійний етап вікового розвитку, оскільки є безпосереднім продовженням попереднього та підґрунтям для переходу до наступного вікового періоду.

В. Моляко [13] зауважує, що для кожного вікового періоду характерне домінування певного виду творчості. Зокрема, для дитячого характерний прояв музичної, математичної та словесної творчості; для підліткового та юнацького віку – літературної та технічної. Важливими психологічними умовами розвитку креативності дітей є безоцінне прийняття та підтримка їх емоційних станів та реакцій, створення атмосфери психологічної безпеки, а також використання принципів діалогічності та індивідуалізації у взаємодії.

В результаті розгортання спілкування з підлітками на основі підтримки та прийняття їх емоційних проявів у них підвищується не тільки рівень розвитку творчого мислення і творчих проявів у різних галузях життєдіяльності, а й рівень інтелектуального розвитку, збільшується працездатність, зростає самооцінка та самоповага, збільшується почуття власної гідності. В експериментальному дослідженні Е. Лебединського [19] встановлено, що найсуттєвіші зміни відбуваються в змістовому аспекті самооцінки підлітків.

За даними науковців (В. Моляко, Х. Гарднер, Р. Стернберг та інші) структура творчої особистості підлітка характеризується: домінуванням пізнавальної мотивації, допитливістю; прагненням до створення нового, схильністю до постановки і вирішення проблеми; швидкістю засвоєння нової інформації; схильністю до порівнянь, зіставлень; проявами загального інтелекту; емоційною забарвленістю психічних процесів; наполегливістю, цілеспрямованістю, рішучістю; творчістю та інтуїтивізмом (здібністю до вироблення особистісних стратегій і тактик рішення нових і нестандартних завдань).

Ці характеристики креативності відповідають загальним віковим закономірностям розвитку особистості підліткового віку, коли всі боки психіки активно розвиваються і перебудовуються. Найбільш наглядно це проявляється в підвищенні ролі особистісних цінностей, розвитку самосвідомості і самопізнання, самоствердження, виникненні рефлексії, усвідомленні своїх мотивів, активізації та інтимізації внутрішнього життя [37].

Отже, старший підлітковий вік може вважатися сензитивним періодом для розвитку креативності. У цей період на основі «загальної креативності» формується «спеціалізована креативність». У 12-14 років дитина стає досить автономною особистістю, має досить розвинуті навички соціальної взаємодії та засвоєні основні соціальні конвенціональні норми. Почуття дорослості породжує потреби в нових засобах самовираження. У підлітковому віці

кардинально змінюється самосвідомість, в особистості виникає пильний інтерес до власних інтимних переживань, який веде до самозаглиблення і самоаналізу, а також до потреби прийняття, підтримки і схвалення свого внутрішнього світу (тобто в прийнятті себе як особистості) іншими людьми [40].

Отже, в підлітків з'являється почуття індивідуальності, а разом з ним – потреба в підтримці та прийнятті цієї індивідуальності з боку інших, для чого вона повинна бути донесена до інших людей: виникає інтерес, з одного боку, до свого внутрішнього світу, а з іншого – до засобів його вираження. Ця кардинальна характеристика самосвідомості знаходить своє вираження в усіх аспектах існування особистості: фізичному, інтелектуальному, моральному та емоційному [43].

Потреба підлітка в творчому самовираженні, самовизначенні та реалізації власної індивідуальності пов'язана з прагненням до значущості власної особистості в різних її проявах: значущість для інших (прагнення до поваги, престижу тощо); значущість для себе (прагнення до самореалізації, до творчості). Дедалі прагнення до особистісної значущості, стійка система інтересів, настанова на творчі способи здійснення діяльності, інтенсивний розвиток рефлексії, підвищена емоційність та самостійність визначають специфіку ставлення до творчої активності підлітків [15].

На сучасному етапі розвитку науки не існує усталеного визначення поняття «креативність». Водночас, практично в усіх підходах підкреслюється така важлива відмінна риса креативності, як здатність вийти за рамки заданої ситуації. Дослідниками [1; 21; 36] встановлено, що для розвитку креативності потрібен певний рівень розвитку інтелектуальних здібностей, оскільки немає креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю. Оптимальним варіантом є їх поєднання; інтелектуальна обдарованість виступає в якості необхідної, але недостатньої умови творчої активності особистості.

За даними досліджень креативності, високий рівень прояву творчих здібностей зазвичай поєднується з певними особистісними властивостями. Такі особистісні риси, як впевненість у собі, сміливість та впевненість у спілкуванні й взаємодії підвищують ймовірність реалізації творчого потенціалу людини. Ці якості характеризують підлітків з точки зору їхньої здатності до самостійних думок і вчинків, прагнення до досягнення певного статусу, прояву наполегливості, ініціативності та активності, схильності до лідерства, володіння розвиненими вербальними здібностями. Таким чином, чим більше розвинені перераховані вище якості, тим більш креативним має бути підліток.

При обговоренні проблеми творчої поведінки необхідно розглянути питання її критеріїв. Під творчою розуміється поведінку, яка характеризується безоцінним ставленням до життя; життєві ситуації, що виникають, не сприймаються як хороші чи погані, до них не прикладаються оціночні критерії; вони сприймаються просто як ситуації, що вимагають вирішення, тобто проблемні ситуації. Тим самим вони не сприймаються як результат минулих дій, як нагорода чи покарання [25]. При такому розумінні творчість розглядається, на відміну від більшості традиційних підходів, не як переважно інтелектуальна, а як особистісна характеристика. Як показують дослідження психологів гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатір, Е. Фромм та ін.), потреба в самовираженні є однією з основних для людини. Але, як і інші потреби, вона вимагає адекватних способів задоволення і реалізації. Для людини адекватними формами задоволення потреби є культурно вироблені засоби.

Аксіомою творчого самовираження є те, що для його здійснення абсолютно необхідне оволодіння культурними нормами. Культурно вироблені засоби являють собою матеріал, що використовується у творчому самовираженні. Водночас, в ситуації якщо процес особистісного розвитку завершується засвоєнням культурно заданих зразків, це веде до стереотипізації, шаблону. Якщо ж це засвоєння є лише етапом розвитку, за

яким слід вільне і гнучке творче використання засобів для вираження власної індивідуальності, то воно відкриває перспективи для особистісного зростання [19].

Підлітковий вік є унікальним через те, що багато складових психіки дитини знаходяться на стадії формування. Діти відрізняються пізнавальною активністю, повною нових мотивів навчання, що дозволяють займатися самостійною творчою працею, інтенсивним розвитком логічного мислення, що впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект у цілому. У цей віковий період також відбуваються зміни у розвитку самосвідомості, активності становлення особистості. Розвиток креативності, за даними досліджень, забезпечується низкою факторів, серед яких виділяють біологічні передумови, особливу організацію психологічного впливу, соціуму та мікросоціуму.

Здійснений попередній теоретичний аналіз показав, що структура креативності являє собою синтез когнітивного (гностичного, дивергентного, інтелектуального, пізнавального), мотиваційного (особистісного, вольового, емоційного), практичного (діяльнісного, комунікативного, поведінкового) компонентів. Розглянувши соціальну ситуацію розвитку підліткового віку перейдемо до визначення структурної організації та змістовного наповнення креативності підлітків.

Аналіз основних підходів до визначення структури креативності дав можливість виокремити низку властивостей, що об'єднують всі існуючі структурні моделі та характеризуються як базові компоненти. За результатами теоретичного аналізу проблеми, до структури креативності ми відносимо: когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти креативності особистості підлітка.

Виділяючи когнітивно-дивергентний компонент, ми спиралися на погляди американського психолога Дж. Гілфорда – автора концепції дивергентного мислення. Дивергентні здібності вчений визначає як уміння

висувати значну кількість цікавих і незвичайних ідей в умовах діяльності без регламенту.

На нашу думку, показниками когнітивно-дивергентного компоненту мають бути виділені критерії дивергентного мислення, запропоновані Дж. Гілфордом, це, зокрема:

- рухливість: визначається кількістю ідей, які народжуються у певну часову одиницю;

- оригінальність: уміння відійти від стереотипів і шаблонів, висуваючи ідеї, відмінні від типових;

- чутливість: здібність сприймати незвичайні моменти в деталях, бачити невизначеність або протиріччя, а також вміння оперативно переходити від однієї ідеї до іншої;

- образність: прагнення виражати свої думки з допомогою асоціацій і символів, працювати в уявному контексті, вміння знаходити складне в тому, що здається абсолютно простим, і бачити простоту там, де все виглядає складним [51].

Реалізація креативності пов'язана інтелектуальною активністю особи. Головним джерелом розвитку особистості є творчий потенціал, який реалізується у творчому зусиллі, завдяки мотиву прагнення до самоактуалізації і самореалізації. Актуальний стан креативності залежить від цінностей самої людини, від її внутрішніх зусиль задля культивування у собі творчого потенціалу.

Виділення мотиваційного компоненту в структурі креативності обумовлено сутністю мотивації як важливого психічного явища, що детермінує поведінку людини. Оскільки в процесі творіння особистість отримує задоволення від творчості, то сама творчість є мотиваційним джерелом.

Американські психологи М. Воллах та Н. Коган довели, що ключ до актуалізації творчих здібностей – це змінення мотивації до творчої діяльності. Первинною є мотивація творчості, а вторинною її оперантна складова. Зовнішні умови створюють лише можливості для прояву творчих

якостей, а основною, внутрішньою складовою креативності виступають саме мотиваційні процеси особистості.

В деяких дослідженнях в компонентному складі мотиваційної сфери творчої особистості, виокремлюється багатофакторна мотиваційно-творча активність та спрямованість особистості: творчий інтерес, що характеризує стійку необхідність знань; почуття захопленості, емоційний підйом; прагнення до творчих досягнень; прагнення до лідерства у навчально-творчій діяльності; прагнення до високої оцінки власних досягнень; почуття відповідальності; особистісна значущість творчої діяльності; прагнення до самоосвіти та самовдосконалення [39].

Отже, аксіоматичним є ствердження, що мотивація людини на успіх має значний вплив на розвиток креативності, творчості та саморозвиток [47].

Наступним елементом креативності підлітків ми виділили емоційно-вольовий компонент. Цей вибір ґрунтується на впливі емоцій і волі на діяльність людини.

Вітчизняний вчений С. Максименко зазначає, що емоції і почуття людини пов'язані з її діяльністю. Діяльність викликає різноманітні переживання ставлення до неї та її результатів, а емоції і почуття, на його думку, стимулюють людину до діяльності, наснажують її, стають внутрішньою рушійною силою, її мотивами. Як психічний процес усвідомленої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності і поведінки для досягнення мети С. Максименко розглядає волю. До основних якостей волі він відносить цілеспрямованість, принциповість, ініціативність, рішучість, витримку та наполегливість [22].

На підставі проведеного аналізу наукової літератури ми розробили структурну модель креативності підлітків, до якої включили когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти (рис. 2.1).

Кожний компонент креативності характеризується певними показниками. Так, показниками когнітивно-дивергентного компоненту є

рухливість, оригінальність мислення; асоціативність; інтуїтивна здібність; здатність до перетворення, винахідливість; творча уява.

Мотиваційний компонент характеризується мотивацією на успіх і творчість, саморозвиток.

Емоційно-вольовий компонент проявляється у готовності до ризику, допитливості, уяві, складності (орієнтація на пізнання складних явищ).

Рис. 2.1. Структурна модель креативності підлітків

2.2. Рекреаційне середовище як умова розвитку креативності підлітків

Переважна кількість праць з проблеми креативності сконцентровано на дослідженні впливу середовища на її формування. П. Торренс на основі

даних кроскультурних досліджень щодо ролі навчання у розвитку креативності робить наступні висновки:

- характер культури впливає на тип креативності та процес її розвитку;
- розвиток креативності не визначається генетично, а залежить від культури, в якій виховувалась дитина;
- не існує безперервності у розвитку креативності. Спад процесу розвитку може пояснюватися за рахунок того, наскільки виражені нові вимоги та стресові ситуації, з якими стикається дитина;
- спад у розвитку креативності можна зняти у будь-якому віці шляхом спеціального навчання [56].

Слід зауважити, що, незважаючи на природну здатність до творчості, яка дається від народження, кожна людина може реалізувати її на різному рівні. Тільки цілеспрямоване навчання дає змогу забезпечити високий рівень розвитку природно закладених творчих здібностей.

Американський психолог Дж. Гілфорд [51] визначив такі способи стимуляції творчої активності:

- Забезпечення сприятливої атмосфери. Доброзичливість з боку вчителя, його відмова від виставлення оцінок та критики на адресу дитини сприяє творчому мисленню.
- Збагачення довкілля найрізноманітнішими новими предметами і стимулами з розвитку допитливості дитини.
- Заохочення висловлювання оригінальних ідей.
- Забезпечення можливостей для практики. Широке використання питань креативного характеру щодо найрізноманітніших галузей навчального та позанавчального довкілля.
- Використання особистого досвіду творчого підходу до вирішення завдань.
- Надання дітям можливості активно ставити запитання.

Отже, на думку багатьох дослідників, креативність піддається розвитку. Особливо ефективним є вплив на її формування в сензитивні

періоди, одним з яких є підлітковий вік. Головним фактором, що визначає розвиток креативності, є зміст взаємин підлітка з дорослими, позиція, яку займає дорослий по відношенню до нього. Основними психологічними умовами розвитку креативності та творчого потенціалу підлітків є безоцінне прийняття та підтримка дорослими (вчителями) їх емоційних станів і реакцій, створення атмосфери психологічної безпеки, використання проблемності, діалогічності та індивідуалізації у взаємодії. В результаті розгортання спілкування з учнями на основі підтримки і прийняття їх емоційних проявів у них підвищується не тільки рівень розвитку творчого мислення і творчих проявів у різних галузях життєдіяльності, а й рівень інтелектуального розвитку, самооцінки, самоповаги, почуття власної гідності, збільшується працездатність.

Особливе місце в блокуванні творчості та індивідуальності займає традиційна форма навчання. Так, на відміну від інших видів діяльності, навчальний процес зазвичай не має для підлітка індивідуальної значущості і усвідомленої кінцевої мети. Може траплятися й так, що креативи відчувають дискримінацію в школі через орієнтацію навчання на «середні оцінки», переважання жорсткої регламентації поведінки, ставлення вчителів. Вчителі, як правило, оцінюють креативів як демонстративних, упертих тощо. Опір креативів репродуктивним способам навчання та чутливість до монотонії розцінюється вчителями як лінь, упертість, дурість [15].

На сьогоднішній день позашкільна діяльність розглядається як одна з головних ланок безперервної освіти в системі виховання всебічно розвиненої особистості, найповнішого розкриття її задатків, створення умов для розвитку й підтримання талантів. Забезпечення при цьому можливостей щодо вибору діяльності, до якої дитина проявляє зацікавленість, створює необхідні передумови для прояву її природних здібностей.

Саме у позашкільній діяльності найбільш повно розкриваються природні потреби школярів, зокрема, в активній діяльності та самоствердженні. Позашкільна діяльність дає змогу дітям виступати в нових

соціальних амплуа, займати ролі, відмінні від ролі учня. Це, так би мовити, зона активного спілкування, в якій задовольняються потреби в контактах. Позашкільний час може вважатися важливою умовою для розширення світогляду школярів, для самостійного творчого пошуку в будь-якій галузі, для поглиблення емоційного сприйняття сучасного життя. До позашкільних заходів можна віднести період, який дитина проводить в рекреаційних закладах, де вона відпочиває та відновлює фізичне та психічне здоров'я.

Розвиток креативності та творчого потенціалу, за даними дослідників, забезпечується низкою чинників, серед яких виділяють біологічні передумови, особливу організацію психологічної діяльності, соціуму та мікросоціуму (оскільки соціум та мікросоціум є найбільш сприятливими умовами прояву креативності). Велике значення для дитини також має зміна місця проживання, отже сприятливим для розвитку креативності є рекреаційний період.

Відповідно до традиційної системи навчання, надання психологічної допомоги дітям здійснюється переважно протягом навчального року, супроводжуючи навчальний процес, а період літнього відпочинку залишається без уваги психологів. Водночас, психологічні труднощі, проблеми та ускладнення не зникають навіть під час канікул. Е. Лебединський зауважує, якщо розглядати літній період як час відновлення здоров'я, зокрема, психологічного, то саме цей період варто визнати найбільш сприятливим для надання повноцінної психологічної допомоги, що особливо важливо для закладів організованого дитячого відпочинку. Насамперед це стосується діяльності дитячих оздоровчих центрів, таборів тощо. Одним із напрямків вікової та педагогічної психології, який покликаний вирішувати це завдання, є рекреаційна психологія дитинства [18, 19].

С. Симоненко визначає рекреаційний період в якості періоду організації життя суб'єкта, під час якого він відновлює (підтримує або посилює) своє психічне та фізичне здоров'я. Саме протягом цього періоду

суб'єкт має можливість не тільки відпочити, набратись сил, оздоровитись, але й отримати нові стимули та настанови для саморозвитку, переосмислити певні етапи свого життєвого шляху, поставити перед собою нові завдання та відкрити нові перспективи подальшої діяльності [42].

На теперішній час не існує єдиного визначення поняття рекреація. В наукових працях трактується як: розширене відтворення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини; будь-яка гра, розвага тощо, які використовуються для відновлення фізичних і розумових сил особистості; активний відпочинок населення на відкритому повітрі; цивілізований відпочинок, що забезпечується різними видами профілактики захворювань у стаціонарних умовах, екскурсійно-туристичними заходами, а також у процесі занять фізичними вправами [42].

Ми погоджуємося з позицією О. Костюченко, який відзначає, що рекреативність пов'язана з реалізацію потенціалів, сутнісних сил особистості піднести себе до рівня ідеального «Я-образу», творчої особистості [17].

Схожій думки дотримується й В. Преображенський, кваліфікуючі рекреацію як діяльність людини у вільний час, яка здійснюється з метою відновлення фізичних сил, а також для всебічного розвитку особистості. Рекреація характеризується в порівнянні з іншими видами діяльності відносною різноманітністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

Дослідники виділяють три послідовні фази рекреації:

- «Образ». Ця фаза відтворює характер і структуру рекреаційних потреб і формованої ними вибірковості часу, місця і форм відпочинку.
- «Ситуація». Ця фаза характеризує систему рекреаційних занять.
- «Слід» – характеризує ефективність рекреації, включаючи емоційні аспекти-спогади.

Отже, саме на другій фазі рекреації відбувається відтворення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил особистості.

В колективній монографії «Рекреаційна психологія дитинства» вітчизняних науковців підкреслюється, що ефективна реалізація рекреаційно-

дозвільних програм є одним з основних засобів формування цілісного образу Я особистості, що враховує його різні компоненти: раціонально-когнітивний (особистісний досвід, теоретичні уявлення); емоційно-чуттєвий (емоційне реагування на виявлення власного Я); сенсорний (сигнали тіла, які формуються на основі «схеми тіла» і доповнюються аудіальними, візуальними та іншими сигналами); мотиваційний (потреба бути творчою особистістю, міра відповідальності, готовність до творчої діяльності на благо свого духовного, душевного та фізичного здоров'я) [34].

Слід зазначити, що представлена велика кількість наукових праць, присвячених проблемі розвитку креативності, креативного мислення, творчості, творчого потенціалу, спрямовані на розвиток школярів в умовах повсякденного життя. Водночас, для розвитку творчих здібностей дітей, зокрема підліткового віку, велике значення мають нові враження, розширення інформаційного поля, творчий стиль життя батьків, інтерес до якоїсь справи, тощо. Тож, сприятливою умовою для розвитку креативності підлітка є рекреаційний період.

Серед завдань рекреації найбільш важливою є зняття психічного та фізичного стомлення, відновлення витрачених сил, а також досягнення фізичної релаксації організмом та емоційно-психічної розрядки. Виходячи з того, що рекреаційне життя обмежене тимчасовим і просторовим інтервалом, воно потребує психологічного супроводу – цілеспрямованої діяльності, спрямованої на збереження та реабілітацію психічного здоров'я школярів, самоактуалізацію особистості підлітка, розвиток креативності (з урахуванням вікових особливостей та провідної діяльності в підлітковому віці) [42].

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ

3.1 Організація та методичне забезпечення дослідження

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що креативність підлітків, як структурно складне особистісне утворення, визначається гармонійним розвитком когнітивно-дивергентного, мотиваційного та емоційно-вольового компонентів, і в звичайних умовах розвинена недостатньо.

Мета експериментального дослідження – вивчити особливості розвитку структурних компонентів креативності у підлітків.

Завдання дослідження:

- формування пакету психодіагностичних методик для перевірки гіпотези;
- здійснення кількісного і якісного аналізу отриманих даних;
- розробка програми розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

Дослідження проводилося на базі КЗ «Тимошівська ЗОШ І-ІІІ ступенів». Вибірку склали 24 учня 7-8 класів віком 13-14 років. Дослідження особливостей розвитку креативності підлітків проводилося в три етапи.

Перший етап: здійснення теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, визначення підходів до вивчення проблеми, обґрунтування структурної моделі креативності особистості підліткового віку.

Другий етап: підбор надійного пакету психодіагностичних методик, формування вибірки досліджуваних, емпіричне вивчення особливостей розвитку структурних компонентів креативності у підлітків.

Третій етап: кількісна обробка і якісний аналіз отриманих даних, інтерпретація результатів дослідження, розробка програми розвитку креативності підлітків в умовах рекреації.

Психодіагностичний інструментарій склали такі методики:

- 1) «Опитувальник для визначення рівня креативності» (авт. Є. Ільїн);
- 2) «Діагностика невербальної креативності» (авт. П. Торренс, адапт. А. Вороніна);
- 3) «Мотивація досягнення» (авт А. Мехраб'ян, модиф. М. Магомед-Емінова);
- 4) «Діагностика особистісної креативності» (авт. О. Тунік).

Математико-статистичні методи обробки експериментальних даних здійснювалось на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (описова статистика, відсотковий розподіл даних, кореляційний аналіз за К. Пірсоном).

Розглянемо детальніше обрані методики.

З метою виявлення загального рівня креативності підлітків ми використали опитувальник Є. Ільїна. Креативність характеризується науковцем як прагнення до нестандартності, оригінальності в діяльності та при прийнятті рішень. Тобто, креативність кваліфікується як постійна риса характеру (особистісна якість), яка властива творчій особистості.

Методика містить 15 тверджень, на які треба дати відповідь «так» або «ні». За результатами методики визначається високий, середній та низький рівні розвитку креативності.

Дослідження когнітивно-дивергентного компоненту креативності здійснювалося за допомогою тесту Е. Торренса. Автор методики розробив батарею з дванадцяти тестів, які оцінюють вербальне, образотворче та словесно-звукове творче мислення. Адаптованим є лише образна батарея тестів, яка включає 3 субтести: «Намалюй малюнок», «Незавершені фігури» та «Повторювані лінії», які можна використовувати або всі разом, або окремо.

Діагностику дивергентного мислення підлітків ми проводили за допомогою другого субтесту образної батареї «Заверши малюнок». Досліджуваним було запропоновано 10 незавершених фігур, які необхідно домалювати та придумати назву.

Аналіз результатів методики здійснювався за такими характеристиками як: швидкість, гнучкість та оригінальність мислення. Швидкість мислення характеризує здатність особистості до генерації великої кількості ідей та визначається кількістю завершених малюнків. Гнучкість показує здатність переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовувати різноманітні стратегії вирішення проблем. Оригінальність демонструє здатність висувати ідеї, які відрізняються від загальноприйнятих та очевидних. Цей показник оцінюється за спеціальною таблицею, де вказані бали за оригінальність малюнку. Після підрахунку балів за трьома характеристиками, «сирі» бали переводилися у стени та визначався рівень розвитку характеристик дивергентного мислення досліджуваних [8].

Тест-опитувальник А. Мехрабіана (модифікація М. Магамед-Емінова) має на меті вимір мотивації досягнення успіху (мотиваційний компонент креативності). Ця методика має форму А і Б, відповідно для чоловіків та жінок.

Тест містить 30 та 32 твердження (в залежності від статі респондента), які досліджуваний оцінює за шкалою від 3 до -3 балів, де 3 – згода досліджуваного із твердженням, -3 – незгода респондента із твердженням.

Обробка даних здійснюється шляхом підрахунку кількості балів за ключем, а їх сума вказує на домінування у респондента тенденції до успіху або уникнення невдач.

Емоційно-вольовий компонент креативності досліджувався за допомогою методики О. Тунік. Методика спрямована на дослідження рівня розвитку особистісних креативних здібностей та дозволяє оцінити креативні здібності респондента за чотирма шкалами: допитливість, уява, складність (орієнтація на пізнання складних явищ) та схильність до ризику. Залежно від

того, наскільки респонденти згодні, потрібно поставити позначку у графі «Згоден», «Згоден частково» або «Не згоден».

Методика містить 50 тверджень. Аналіз результатів здійснюється шляхом підрахунку балів за відповідним ключем.

3.2. Результати дослідження розвитку креативності підлітків

3.2.1. Загальний рівень розвитку креативності

З метою визначення загального рівня креативності підлітків ми використали методику Є. Ільїна. Отримані дані подано в табл. 3.1 та рис. 3.1.

Таблиця 3.1

Рівні розвитку креативності підлітків (бали)

Рівні розвитку креативності		
низький	середній	високий
1,44	8,77	10,21

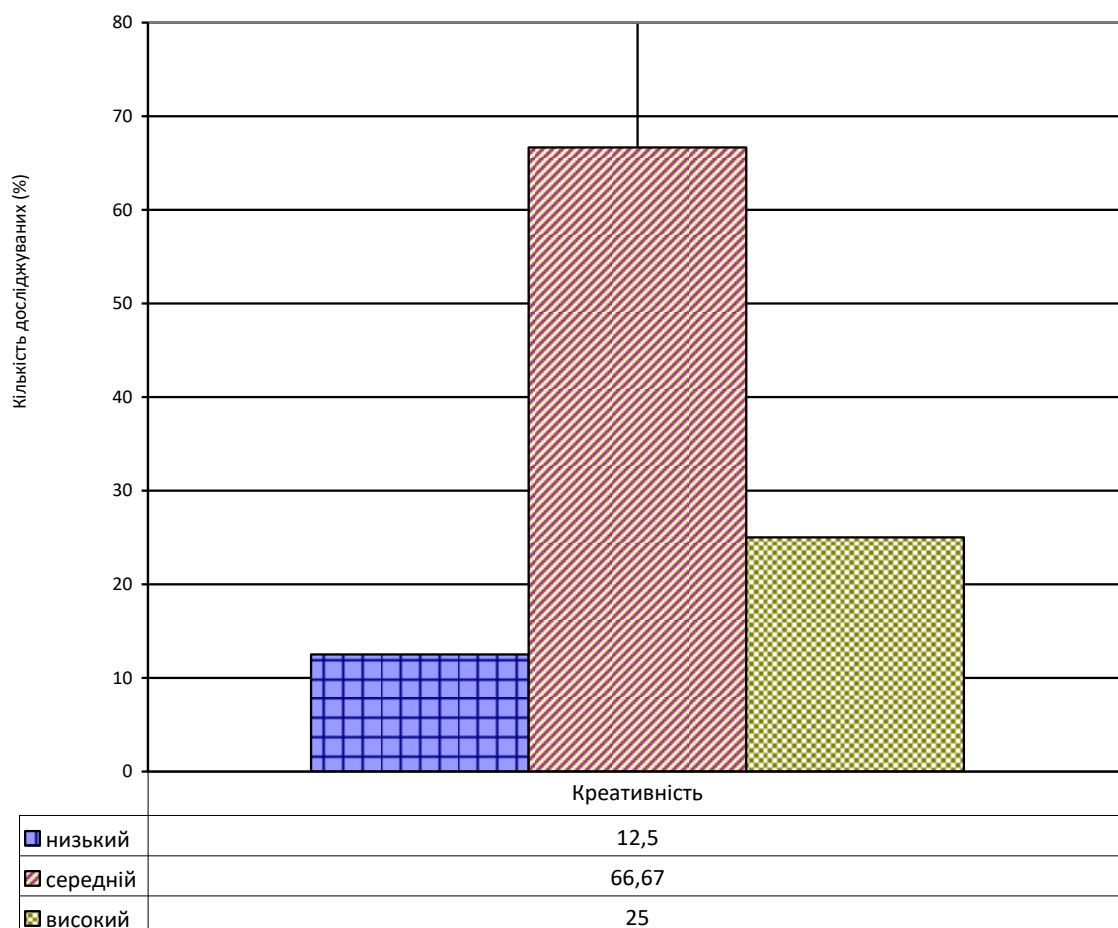
На рис.3.1 показано відсотковий розподіл респондентів за рівнями розвитку креативності.

Згідно з отриманими даними, в підлітків переважає середній рівень розвитку креативності (66,67% досліджуваних; $M=8,77$ балів). Це означає, що креативний потенціал досліджуваних є досить розвиненим, але не завжди проявляється, оскільки цьому перешкоджають певні особливості особистості. Підхід до вирішення проблем в таких осіб може характеризуватися ригідністю, стандартністю рішень, опорою на минулі рішення подібних проблем.

Для 25% респондентів характерний високий рівень розвитку креативності ($M=10,21$ балів). Такі особи можуть вважатися

висококreatивними, вони також мають здатність спонукати до креативності інших. Для підлітків характерний креативний підхід до рішення проблем, вони здатні скористатися кожним зручним випадком для того, щоб створити дух підприємливості та проблематизувати середовище довкола себе.

Рис. 3.1. Рівні розвитку креативності підлітків (%)

В 12,5% досліджуваних виявлено низький рівень креативності ($M=1,44$ балів). Креативний потенціал таких осіб може пригнічуватися деякими почуттями щодо себе. Окрім цього, креативний потенціал може бути прихованим та стриманим особисто, чи підходом до вирішення проблем, чи оточенням.

3.2.2. Оцінка розвитку когнітивно-дивергентного компоненту

За допомогою методики П. Торренса (адапт. А. Вороніна) було досліджено невербальну креативність підлітків. Отримані результати представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Розвиток невербальної креативності підлітків

Рівень розвитку	Кількість досліджуваних (%)
Високий	4,17%
Вищий за середній	16,67%
Середній	41,67%
Нижчий за середній	29,17%
Низький	8,33%

Аналіз отриманих результатів показує, що досліджувані підлітки виявили рівень розвитку невербальної креативності за всіма п'ятьма рівнями (низьким, нижчим за середній, середнім, вищим за середній, високим).

Зафіксовано, що за вибіркою респондентів переважає середній (41,67%) рівень розвитку невербальної креативності. Цей показник свідчить, що для значної кількості досліджуваних підлітків характерна схильність до стереотипного вирішення завдань та частковий прояв здатності продукувати нестандартні ідеї.

Рівень нижчий за середній характерний для 29,17% респондентів. Подібні результати можуть свідчити про пасивність підлітків до висування нових ідей та домінування стереотипності у способах вирішення проблем.

Вищий за середній та високий рівні невербальної креативності виявлено в 16,67% та 4,17% досліджуваних відповідно. Такі досліджувані

прагнуть до розв'язання нестандартних завдань, виявляють відмову від стереотипних підходів до вирішення проблем. Вони демонструють готовність продукувати нові ідеї і пропозиції.

Низький рівень зафіксовано у 8,33% респондентів. Це може вказувати на слабку здатність досліджуваних підлітків до перетворення та вміння відійти від стереотипів.

Таким чином, в респондентів переважає середній рівень розвитку невербальної креативності. Це свідчить як про наявність здатності, так і про пасивність щодо висування ідей, які би відрізнялися від очевидних, банальних або твердо встановлених. В цілому, досліджувана вибірка характеризується конформністю, середньою інтелектуальною активністю та здатністю уникати легких, очевидних та нецікавих відповідей.

Задля виявлення загальної картини взаємозв'язку структурних компонентів креативності підлітків було здійснено кореляційний аналіз за Карлом Пірсоном (r).

Виявлення системи взаємозв'язків дає змогу перевірити припущення про те, що структура креативності підлітків містить когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти. В ході статистичного аналізу даних нами були розраховані коефіцієнти кореляції між показниками структурних компонентів креативності та загальним рівнем креативності (за методикою Є. Ільїна).

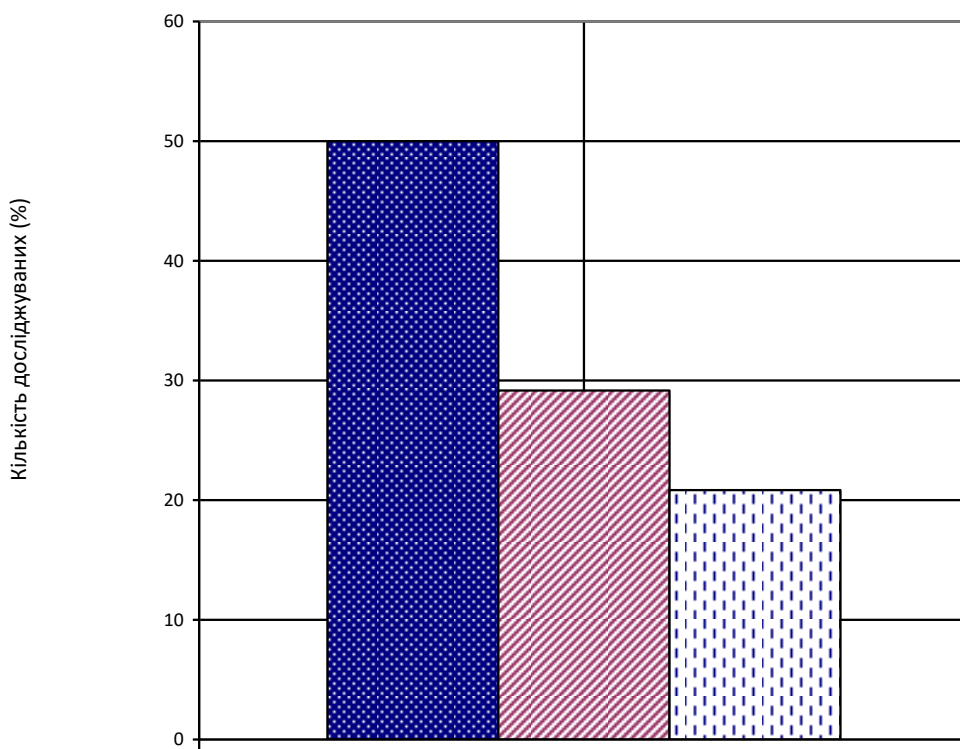
Відповідно до отриманих даних, змінна «Невербальна креативність» (оригінальність) має позитивний кореляційний зв'язок зі змінною «Високий рівень розвитку креативності» ($r=0,431$; $p\leq 0,01$). Це підтверджує гіпотезу про наявність когнітивно-дивергентного компонента в структурі креативності підлітків.

3.2.3. Розвиненість мотиваційного компоненту

Досліджуючи мотиваційний компонент ми звернулися до поглядів вчених стосовно мотивації досягнення, яка спрямована на кінцевий результат діяльності і мету, яку людина ставить перед собою. Мотивація досягнення поєднує в собі кілька видів: внутрішня, зовнішня, на успіх і запобігання невдач. Два останні види – на успіх і на уникнення невдач – є дуже важливими, оскільки значною мірою впливають на спрямованість особистості та її поведінку в суспільстві.

Результати дослідження мотиваційного компонента креативності підлітків за методикою «Мотивація досягнення» представлено на рис. 3.2.

На рис. 3.2 наочно видно, в респондентів домінуючою є мотивація уникнення невдач (50%). Мотивація запобігання невдач пов'язана з потребою людини уникнути осудження, покарання, невдачі, нервового зриву тощо. В основі цієї мотивації знаходиться ідея уникнення й ідея негативних очікувань. Ще на початку справи людина заздалегідь прораховує можливу невдачу, розмірковує про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі. Така мотивація може поєднуватися з відповідальним ставленням до справи, завдання [47].

■ Мотивація уникнення невдач	50
▨ Невираженість мотивації	29,17
□ Мотивація досягнення успіху	20,83

Рис. 3.2. Показники мотивації досягнення у підлітків

В 20,83% досліджуваних підлітків переважає мотивація досягнення успіху. Для осіб з вираженою мотивацією досягнення успіху характерно прагнення докладати зусилля і досягати кращих результатів у значущій діяльності (зокрема, в навчальній), віра в те, що вони здатні досягнути бажаного, подолати труднощі. Діючі мотиви досягнення мобілізують внутрішні сили для успішної роботи, забезпечують включення до активного процесу і стають здобутком особистості, стійкою її якістю.

До середнього – невизначеного – рівня мотивації досягнення відносяться респонденти (29,17%) з незначною перевагою одного з мотивів або їх рівнозначністю. Такі підлітки можуть орієнтуватися на досягнення певних конкретних цілей, але, водночас, можуть проявляти пасивність щодо реалізації запланованого. В таких осіб прагнення до успіху зазвичай ситуативне, зумовлене короткочасною зацікавленістю у певній діяльності.

Таким чином, результати дослідження засвідчили перевагу в підлітків мотивації уникнення невдач. Отримані дані можуть бути пояснені посиленням сумнівів, зростанням напруження в результаті вирішення задач, які постають перед підлітками в навчальній діяльності та соціальній взаємодії. Слід відзначити, що мотивація до активної пізнавальної діяльності, творчості, спрямованість на самореалізацію, пізнавальна потреба, спрямованість на досягнення мети та прагнення до успіху – є важливими складовими креативності (І. Драч).

Проведений кореляційний аналіз за К. Пірсоном зафіксував наявність позитивного зв'язку між змінними «Мотивація досягнення успіху» та «Високий рівень розвитку креативності» ($r=0,245$; $p\leq 0,01$). Виявлений позитивний кореляційний зв'язок підтверджує припущення про наявність мотиваційного компонента в структурі креативності підлітків.

3.2.4. Особливості розвитку емоційно-вольового компонента

Розвиток креативних здібностей підлітків досліджено за допомогою методики О. Тунік. Вивчалися наступні параметри: допитливість, уява, складність (орієнтація на пізнання складних явищ) та схильність до ризику.

Результати дослідження подано в табл. 3.3 та рис. 3.3.

Розглянемо показники за шкалою «допитливість». Показників в діапазоні низького та нижчого за середній рівні не було виявлено. Це означає, що в досліджуваній вибірці не зафіксовано осіб, в яких відсутнє прагнення пізнати невідоме та спробувати свої сили в розв'язанні незнайомої проблеми.

Таблиця 3.3

Розвиток креативних здібностей підлітків (%)

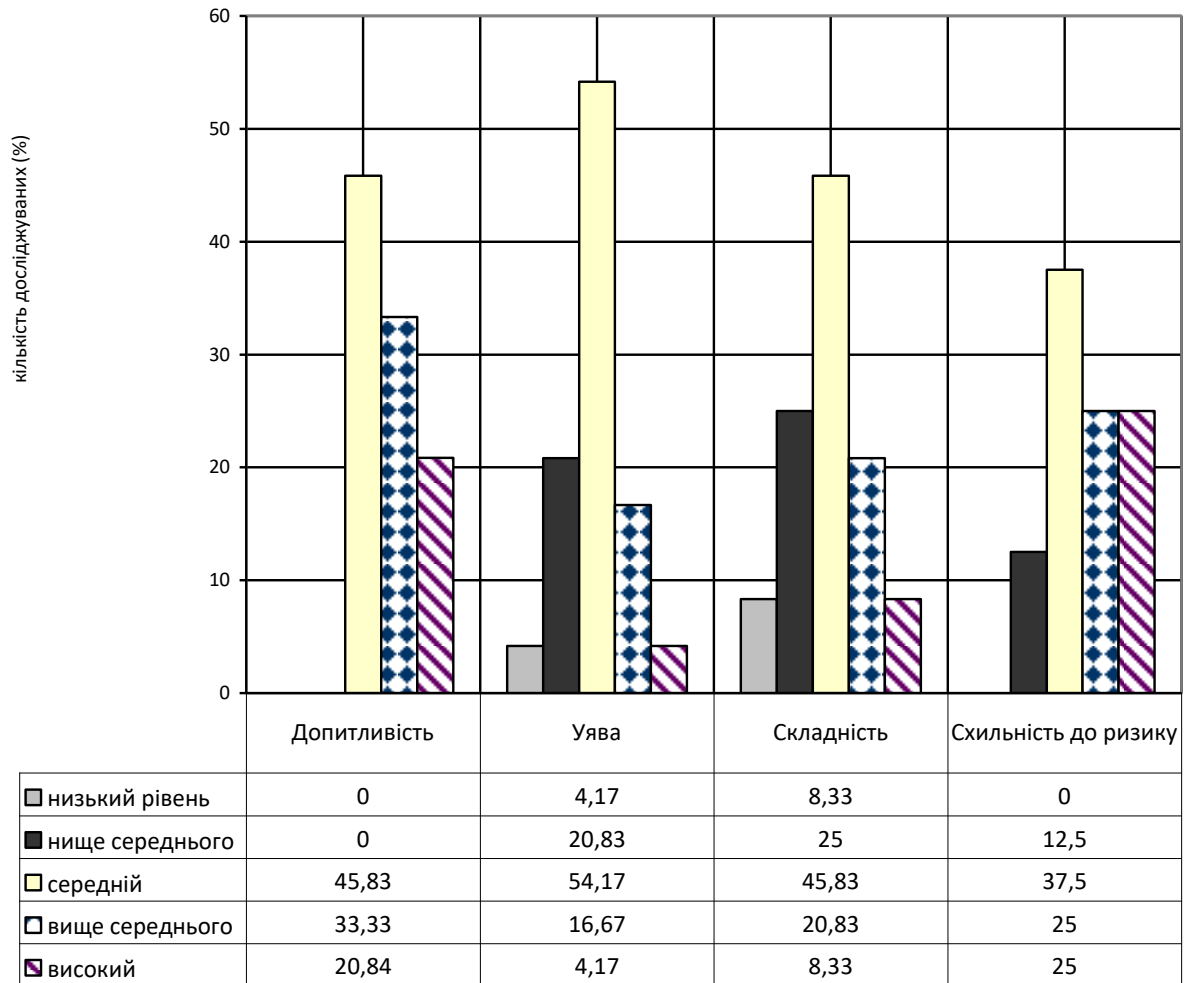
Рівень розвитку	Розподіл показників за шкалами			
	Допитливість	Уява	Складність	Схильність до ризику
Низький	0	4,17	8,33	0
Нижчий за середній	0	20,83	25	12,5
Середній	45,83	54,17	45,83	37,5
Вищий за середній	33,33	16,67	20,83	25
Високий	20,84	4,17	8,33	25

Досить в значній частині вибірки зафіксовано показники за підвищеним (33,33%) та високим (20,84%) рівнями допитливості. Зазвичай таким особам властиві пошук нових шляхів розв'язання завдань, прагнення до пізнання нового, зацікавленість у творчому підході до будь-якої діяльності.

Водночас, для переважної частини підлітків (45,83%) характерний середній рівень розвитку допитливості, що вказує на поверховий інтерес до невідомого, ситуативне прагнення до пошуку нових підходів вирішення завдання або проблеми.

За діагностикою рівня розвитку уяви підлітків отримано дещо інші показники. Так, числові дані в діапазоні низького рівня зафіксовано у 4,17% досліджуваних, що вказує на вузькість та бідність фантазій.

Числові дані в межах нижчого за середній рівень зафіксовано в значній частині вибірки – 20,83%. Це може вказувати на те, що у досліджуваних підлітків переважає відтворююча уява, якій властиві стереотипність та відсутність індивідуальної своєрідності, що перешкоджають створенню нових образів.

Рис. 3.3. Розвиток креативних здібностей підлітків (%)

Переважає кількість підлітків мають результати за середнім рівнем розвитку уяви (54,17%), що ймовірно вказує на перевагу репродуктивної уяви, часткове прагнення до перетворювальної, тобто творчої, діяльності.

Числові показники за підвищеним рівнем розвитку уяви виявлено у 16,67% досліджуваних. Таким особам властиве поєднання творчої і репродуктивної уяви в розробці чогось нового та оновленні способів діяльності.

Незначна кількість показників в діапазоні високого рівня розвитку уяви виявлено в 4,17% досліджуваних. Це вказує на широту, динамічність і яскравість їх уяви, яка значною мірою сприяє створенню нових образів і оригінальних ідей.

Показник складності мислення характеризує вміння суб'єкта ставити перед собою складні завдання, проявляти наполегливість і самостійність у

досягненні мети, знаходити складні шляхи вирішення проблем. Низький рівень розвитку цієї змінної зафіксовано у 8,33% вибірки. Зазвичай такі особи не схильні ставити складні завдання, вони намагаються спростити підходи до вирішення проблем, зазвичай виявляють слабку здатність до аналітичної діяльності.

Занижений рівень розвитку складності мислення виявлено в 25% респондентів. Можна припустити, що підлітки прагнуть до спрощеного способу розв'язання завдань, не проявляють наполегливості у досягненні мети та вирішенні складаних проблем.

В найбільшій частці досліджуваних зафіксовано середній рівень розвитку складності у діагностиці особистісної креативності (45,83%). Такий результат свідчить про поверховий інтерес респондентів до розв'язання складних завдань та помірну наполегливість у вирішенні проблем, а також середній рівень схильності до аналітичної діяльності.

Підвищений рівень складності мислення діагностовано в 20,83% підлітків. Такі особи мають потребу долати перешкоди для досягнення певних результатів, виявляють наполегливість і самостійність у реалізації мети.

В невеликій кількості респондентів виявлено високий рівень складності мислення (8,33%), що свідчить про здатність висувати складні завдання та досягати високих результатів, прагнути реалізувати свої можливості через активну аналітичну діяльність.

Розглянемо дані щодо схильності досліджуваних підлітків до ризику. Зарубіжні науковці Ф. Зенасні, Т. Любарт, С. Тоджман [21, с. 45] наголошують на тому, що значна частка людей уникає ризиків задля досягнення гарантованих результатів. Це пов'язано з тим, що творчі ідеї часто протиставляються загальноприйнятим поглядам. Нові підходи в разі успіху можуть принести визнання, винагороду, але, водночас, завжди є ризик втрат і невдач. Таким чином, у креативності завжди присутня схильність до ризику.

Основними критеріями схильності особи до ризику є здатність відстоювати свої ідеї, прагнення ставити перед собою цілі та досягати значних результатів у діяльності, допускати можливість помилок і невдач. В діапазоні низького рівня схильності до ризику показників не було зафіксовано. Це означає, що у вибірці немає підлітків, які не схильні до ризику й неініціативні у висловлюванні власної думки.

Занижений рівень діагностовано в 12,5% респондентів. Такі особи зазвичай проявляють боязнь до ризику, побоюються висловлювати власну думку.

Середній рівень схильності до ризику властивий 37,5% досліджуваних підлітків. Для таких осіб характерна помірна схильність до ризику, частковий прояв активності та енергійності у вирішенні певних завдань.

Підвищений рівень готовності до ризику виявлено в 25% досліджуваних. Таким підліткам притаманні прояви схильності до ризику та спроможність робити самостійні рішення в складних ситуаціях.

Високий рівень готовності до ризику діагностовано в 25% підлітків. Зафіксовані показники в межах високого рівня можна пояснити оптимістичною налаштованістю підлітків на певну навчальну діяльність, здатність приймати самостійно рішення, готовність відстоювати свою думку.

Отже, за результатами дослідження можна зробити висновок, що респонденти мають недостатній рівень розвитку уяви та складності мислення при діагностуванні особистісної креативності, а також досить розвинену допитливість та схильність до ризику.

Кореляційний аналіз дозволив встановити наявність позитивних взаємозв'язків між змінними «Високий рівень розвитку креативності» та «Допитливість» ($r=0,419$; $p\leq 0,01$); «Уява» ($r=0,268$; $p\leq 0,01$); «Складність» ($r=0,435$; $p\leq 0,01$); «Схильність до ризику» ($r=0,324$; $p\leq 0,01$). Зазначене підтверджує припущення про наявність емоційно-вольового компонента в структурі креативності підлітків.

Таким чином, емпіричне дослідження показало, що в підлітків переважає середній рівень розвитку креативності. Це вказує на те, що креативний потенціал досліджуваних є досить розвиненим, але не завжди проявляється, оскільки цьому перешкоджають деякі особистісні особливості. Підхід до вирішення проблем таких осіб іноді відрізняється ригідністю, що може призводити до стандартних рішень, звернення до минулих рішень подібних проблем.

Оцінка розвитку когнітивно-дивергентного компонента виявила, що в досліджуваних підлітків переважає середній рівень розвитку невербальної креативності. Це означає наявність здатності, але наявність й пасивності до висування ідей, які відрізняються від загальноприйнятих. Респонденти характеризуються конформністю, середньою інтелектуальною активністю та здатністю уникати легких, очевидних та нецікавих відповідей.

В ході вивчення мотиваційного компонента в підлітків зафіксовано перевагу мотивації уникнення невдач. Отримані дані можна пояснити посиленням сумнівів, зростанням напруження у результаті вирішення задач, які постають перед підлітками в навчальній діяльності та міжособистісних відносинах.

В ході дослідження емоційно-вольового компонента в структурі креативності підлітків з'ясовано, що респонденти мають недостатній рівень розвитку уяви та складності мислення при діагностуванні особистісної креативності, а також досить розвинену допитливість та схильність до ризику.

Виявлена система кореляційних взаємозв'язків підтвердила припущення про те, що структура креативності підлітків включає когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти.

В цілому, отримані результати емпіричного дослідження свідчать про недостатній рівень розвитку креативності у підлітків та необхідність розробки програми її розвитку в умовах рекреації.

3.3. Програма розвитку креативності підлітків в умовах рекреації

В основу програми покладено положення про сенситивність підліткового періоду для розвитку креативності.

Серед основних умов розвитку креативності школярів є зміст творчої активності; створення творчого середовища; спрямованість формувального впливу на розвиток творчої активності підлітка. Отже, однією з провідних умов розвитку креативності школярів є різноманітна творча активність, а діяльність в рекреаційному закладі є творчою. Основною метою програми має бути розвиток особистості підлітка, зокрема, розвиток умінь використовувати знання, самостійно вирішувати проблеми; реалізовувати творчі ідеї. Для цього в рекреаційному середовищі (оздоровчий табір) передбачено проведення інтерактивних ігор, різноманітних творчих заходів з метою розвитку у підлітків образотворчих, художньо-конструкторських здібностей, нестандартного мислення, творчої індивідуальності, фантазії; розвитку здібностей до передачі образів, почуттів, думок тощо.

Слід зауважити, що розвиток креативності може гальмуватися такими особливостями: «розкиданістю» інтересів, невмінням доводити справу до кінця, сконцентруватись на чомусь головному в бажанні пізнати нове, конформністю, регламентацією поведінки, статевими стереотипами; прагненням бути схожим на авторитет, недостатньою сформованістю самостійного мислення, наданням переваги репродуктивній діяльності, різкими змінами настрою, сумнівами у собі і у власних силах, уникненням ризику, домінуванням страху перед невдачею тощо.

Потреба підлітка в творчому самовираженні та реалізації індивідуальності пов'язана з прагненням до значущості власної особистості в різних її проявах: значущість для інших (прагнення до престижу, поваги); значущість для себе (прагнення до самореалізації, творчості, самоцінності, самовдосконалення). Специфікою ставлення до творчої активності в підлітковому віці є прагнення до особистісної значущості, наявність системи

інтересів та установка на творчі способи їх здійснення, інтенсивний розвиток рефлексії, підвищена емоційність та самостійність. Саме завдяки творчості у підлітків розвивається здатність до саморефлексії: «творчі» школярі при реалізації власних можливостей основну увагу приділяють внутрішньому самобудуванню, прагнуть перетворювати діяльність на основі її мотивів, цілей, цінностей, а «нетворчі» підлітки в якості основного вибирають зовнішній критерій – думка оточуючих, самоствердження для інших [11].

В структурі програми можна умовно виділили такі частини.

Початковий етап, який включає знайомство учасників, вступну бесіду – роз'яснення що таке тренінг, чим належить займатися і які завдання будуть при цьому вирішуватися. Треба мотивувати учасників до відвідування занять, дати їм можливість висловитися про те, що вони очікують від подальшої роботи. На вступному занятті оголошуються правила роботи в групі, проводяться вправи, спрямовані на формування інтересу до занять та згуртування групи.

Основний етап. На початку основної частини програми перевага проводяться вправи, які спрямовані на підвищення ефективності групової роботи, взаємної довіри учасників. В подальшому зростає кількість вправ, спрямованих на вирішення основних завдань тренінгу – розвитку креативності підлітків, творчої активності, актуалізація творчого потенціалу.

Завершальний етап включає підведення підсумків, отримання поглибленого зворотного зв'язку. Крім того, тренеру важливо звернути увагу на те, яким чином отримані навички можуть бути використані в реальному житті.

На думку вітчизняного дослідника Е. Лебединського [19], програма розвитку творчого потенціалу підлітка має спиратися на наступні принципи:

1. Принципи розвитку психіки в діяльності. Саме практична діяльність є основою розвитку психічних процесів, якостей особистості. Виходячи з цього, розвиток творчості повинен відбуватися саме в практичній діяльності.

2. Принципи розвивального навчання: проблемність, діалогічність, індивідуалізація.

3. Положення стратегіально-семантичного підходу С. Симоненко щодо розвитку візуальної креативності [41, 42]. Візуально-мисленнєві стратегії використовуються при рішенні творчих задач, які мають елементи візуалізації.

4. Принципи стратегіально-діяльнісного підходу В. Моляко [13, 26] щодо ускладнюючих умов при рішенні художньо-графічних задач. Введення ускладнюючих умов в рішення художньо-графічних задач, як зазначають науковці, цілеспрямовано активізують змістові та операціональні компоненти трансформації образу.

5. Принципи активізації креативності, запропоновані британським психологом Е. Боно: розвиток здатності до абстрагування від минулого досвіду; розвиток бачення багатофункціональності об'єкта; створення асоціацій шляхом поєднання протилежних ідей; усвідомлення домінуючої ідеї в даній галузі знання й звільнення від її впливу.

6. Принцип активності. Активність учасників тренінгової групи носить особливий характер. У тренінгу учасники втягуються в спеціально розроблені дії. Особливо ефективними в досягненні цілей тренінгу через усвідомлення, апробування та тренування прийомів, способів поведінки, ідей, запропонованих ведучим, є ті ситуації і вправи, які дозволяють активно брати участь в них всім членам групи одночасно.

7. Принцип дослідницької (творчої) позиції. Суть цього принципу полягає в тому, що в ході тренінгу учасники групи усвідомлюють, виявляють, відкривають ідеї, закономірності, вже відомі в психології, а також, що особливо важливо, свої особисті ресурси, можливості, особливості. У тренінговій групі створюється креативне середовище, основними характеристиками якої є проблемність, невизначеність, прийняття, безоціночність.

8. Принцип постійного зворотного зв'язку. У процесі занять поведінка учасників переводиться з імпульсивного на об'єктивований рівень, що дозволяє робити зміни в тренінгу. Універсальним засобом об'єктивації поведінки є зворотний зв'язок. Необхідно створювати умови для ефективного зворотного зв'язку в групі. Зворотний зв'язок у групі, що надається ведучим – безоцінний.

9. Принцип партнерського спілкування. Партнерським, або суб'єкт-суб'єктним, спілкуванням є таке, при якому його учасники сприймаються як рівні співрозмовники з правом на власну позицію, на свою систему цінностей, на свої інтереси, визнається цінність особистості іншої людини. Реалізація цього принципу створює в групі атмосферу безпеки, довіри, відкритості, яка дозволяє учасникам групи експериментувати, не соромлячись помилок.

10. Принцип добровільної участі. Кожен учасник самостійно приймає рішення про участь як у всьому тренінгу, так і в його окремих вправах. Міра довірливості, вираз, відкриття себе членами групи встановлюється кожним індивідуально, кожен має право на відмову, зупинку тренінгової ситуації. Кожен учасник повинен мати природню внутрішню зацікавленість у змінах своєї особистості в ході роботи. Примусово особистісні зміни в позитивному сенсі, як правило, не відбуваються, і не слід цього вимагати.

При розробці програми нами також були враховані фактори впливу на розвиток креативності [2; 9; 11; 21; 36; 49]: достатність спілкування; доросле оточення як зразок для копіювання поведінки; дозвіл підліткам емоційно самовиражатися; активна, діяльна позиція дорослих; позитивне ставлення до дослідницької діяльності школяра [19].

Мета програми: розвиток креативності підлітків як здатності породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем у роздумі та швидко вирішувати проблемні ситуації.

Завдання програми (10 занять тривалістю 1 годину кожне):

- активізація прагнення підлітків до творчого саморозвитку;

- формування емоційно позитивного ставлення до творчого процесу;
- розвиток здібностей до генерування нестандартних шляхів рішення проблем в процесі колективного та індивідуального пізнавального пошуку;
- сприяння усвідомленню підлітками цінності креативних рис власної особистості, усвідомленню та реалізації своєї унікальності та творчої індивідуальності;
- сприяння розвитку позитивного самоствавлення (самоповаги);
- розвиток особистісних якостей (впевненість у собі, незалежність, рішучість, наполегливість при досягненні мети, здатність відстоювати свою думку, здатність до ризику).

Структура занять має включати такі умовні етапи [Терапія мистецтвом].

1. Настрій на творчість («розігрів»). Етап підготовки до спонтанної креативної діяльності та внутрішньогрупової взаємодії. Застосовуються ігри, рухові вправи, нескладні образотворчі вправи.

2. Актуалізація візуальних, аудіальних, кінестетичних відчуттів, елементи музичної, танцювальної терапії, образотворче мистецтво.

3. Індивідуальна образотворча робота з метою дослідження дітьми власних почуттів, проблем, переживань.

4. Вербалізація (активізація вербальної та невербальної комунікації). Створення умов для внутрішньогрупової комунікації з метою звільнення від внутрішніх переживань: демонстрація творчих робіт; обмін враженнями.

5. Колективна робота придумування сюжету та постановка невеликих вистав. Учасники заняття набувають цінного досвіду усвідомлення та контролю своїх емоційних станів; у процесі спільної роботи удосконалюється творча діяльність, відбувається засвоєння групових та цінностей.

6. Заключний етап включає рефлексивний аналіз. Доброзичливі висловлювання ведуть до позитивного програмування, з'являється позитивний досвід самоповаги та самоприйняття.

Під час занять програми можуть використовуватися такі методи: дискусія; міні-лекції; рольові ігри; комунікативні ігри; психогімнастичні вправи; методи арт-терапії та тілесної терапії; рефлексія.

Особливостями використання в роботі дискусії та групової дискусії обумовлено тим, що саме цей метод дозволяє в групі обговорити якесь суперечливе питання та прояснити думки і позиції учасників групи під час спілкування.

В тренінговій роботі рольові ігри є одним з ефективних методів розвитку соціальних навичок людини. Використання рольових ігор сприяє активній позиції учасника та дозволяють йому легко актуалізуватись в діяльності; сприяють зростанню мотивації, ступеню емоційної залученості до тренінгу. Під час гри задіяні природні потреби учасників, які при традиційному навчанні можуть виступати перешкодами (наприклад, прагнення до фізичної активності і бажання поговорити з однолітками).

Рольові ігри спрямовані на вирішення низки завдань [11]:

- Формування у учасників нового репертуару поведінки в ситуаціях міжособистісної взаємодії.
- Сприяння гнучкості поведінки завдяки можливості приймати на себе ролі різних учасників спілкування.
- Навчання моделям ефективної поведінки в конкретних ситуаціях.
- Зниження гостроти переживань, пов'язаних з програванням проблемних ситуацій.

Рефлексія на тренінгових заняттях дозволяє отримати зворотній зв'язок, що є головним інструментом самопізнання людини, формування реалістичної системи уявлень про себе, власну поведінку. Це один з основних механізмів, що забезпечують ефективність тренінгу.

Вправи були нами взяті з досвіду вітчизняних та зарубіжних психологів: О. Антонової [1], І. Драч [12], Р. Белоусової [4], І. Зязюн [14], В. Клименко [16], О. Костюченко [17], Е. Лебединського [19], Т. Любарта

[21], В. Моляки [26, 27], Т. Назаренко [29], А. Хорошун [45], Д. Хегерти [46], Й Хегерр [49].

Орієнтовну тематику тренінгових занять подано в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Тематика тренінгових занять з розвитку креативності підлітків

Етапи	№ заняття	Завдання	Орієнтовні вправи та техніки
Початковий	1–2	Забезпечення позитивного емоційного фону та комфорту, згуртованості групи; зняття емоційної напруги; активізація розвитку емпатійних здібностей; тренування безоцінного прийняття своїх якостей і якостей учасників групи	Вправа «Привітання» Вправа «Правила групи» Вправа «Біп» Вправа «Каракулі» Вправа «Малюємо креативність» Вправа «Ланцюги імпровізацій» Вправа «Короткометражний фільм»
	3–4	Зняття стереотипності мислення і сприйняття; сприяння усвідомленню етапів креативного процесу; розкриття бар'єрів прояву креативності; Формування навичок управління креативним процесом; активізація психологічної спостережливості; розкриття творчого потенціалу під час групової взаємодії	Вправа-гра «Мотузкові фігури» Вправа «Метафоричні портрети» Вправа «Притча про слона і мурашку» Вправа «Метафора» Вправа «Тріо» Вправа «Нестандартна дія» Вправа «Неймовірна історія в малюнку» Вправа «Пластилінове мистецтво»

Продовження таблиці 3.4

	5–6	Розвиток вміння інтерпретації зовнішніх проявів емоцій у інших людей, актуалізація особистої емоційної експресивності; розвиток структурних компонентів вербальної та невербальної креативності; підвищення рівня самооцінки; розкриття творчого потенціалу під час групової взаємодії	Гра «Колір мого настрою» Вправа-гра «Гвалт» Вправа «Мої переваги» Вправа «Очі, рти, руки» Вправа «Скляні двері» Вправа «Володарі місячного каменю» Вправа «Успіх» Вправа «Задача про коробочки» Вправа «Прихована тавтологія»
	7–8	Сприяння розвитку креативності за допомогою акторської майстерності; активізація здатності розуміти і відчувати групу; розвиток невербальної комунікації; закріплення позитивного самосприйняття, самоповаги	Вправа «Іноземний студент» Вправа «Це прекрасно!» Вправа «Три ролі» Вправа «Меблева фабрика» Вправа «Кодування пісні» Вправа «Фантастичне слово» Вправа «Малюємо музику» Вправа «Заїжджена пластинка» Вправа «Зміна ритмів»
Завершальний	9–10	Підведення підсумків: отримання учасниками та тренером зворотного зв'язку за результатами роботи на тренінгу, обмін враженнями від групової роботи	Вправа «Чарівна газета» Вправа «Нісенітниця» Вправа «Груповий малюнок» Вправа «Двійник» Вправа «Спільна розповідь» Вправа «А що далі?» Вправа «Валіза»

Об'єктами формувального впливу та підвищеної уваги на кожному занятті мають бути:

- формування креативності підлітків у всіх її проявах: швидкість; гнучкість; оригінальність;

- актуалізація інтелектуальних здібностей: індукції; дедукції; тлумачення значень; легкості продукування ідей; вміння використовувати власний досвід та досвід інших у різних ситуаціях;

- активізація особистісних якостей: конструктивність; критичність; толерантність; самостійність; планування; наполегливість та продуктивність при досягненні мети; вміння працювати у групі (емпатія, рефлексія);

- формування позитивного Я-образу підлітків через: самоприйняття та самоповагу, усвідомлення своєї унікальності та неповторності; адекватне розуміння себе та інших; адекватні самооцінки та оцінки оточуючих (дорослих та однолітків).

Зміст занять включає в себе загальні етапи:

I етап. Розігрів. Під час розігріву (розминки) ведучий визначає (за станом та настроєм учнів), що потрібно, щоб активізувати творчу уяву, вправи на релаксацію чи, навпаки, фізкультхвилинка, прослухати спокійну чи енергійну музику, працювати на занятті з кольором чи тоном.

II етап. Навчальний (основний) етап включає тематичні вправи, підібрані залежно від теми і цілей певного заняття.

III етап. Заключний етап, метою якого є забезпечення «виходу» кожного учасника з активної тренінгової ситуації; закріплення позитивного сприйняття самого заняття, групи, своєї участі у події; формування мотивації на наступне заняття.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що поняття «креативність» у сучасній психології трактується як багатомірне та багатоаспектне поняття. В широкому контексті – це самостійний феномен, що являє собою єдину цілісну систему й функціонує в усіх сферах життєдіяльності людини як креативний процес, креативний продукт – результат творчого процесу і властивості (якості) особистості креативного типу. У вузькому контексті креативність розглядається як загальна універсальна здатність до творчості, яка тією чи іншою мірою властива кожній особистості. Розглянувши різні підходи щодо розуміння поняття креативності, ми розглядаємо креативність як цілісне системне утворення, структурні компоненти якого визначають творчий характер діяльності людини, яке виявляється й розвивається в процесі самої діяльності через психологічні механізми.

2. Аналіз соціальної ситуації розвитку особистості в підлітковому віці показав, що цей віковий період є сенситивним для розвитку креативності та творчого потенціалу. Саме в цьому віковому періоді всі сторони психіки активно розвиваються і перебудовуються, що проявляється в розвитку самосвідомості і самопізнанні, самоствердженні, виникненні рефлексії, усвідомленні своїх мотивів. Саме в цьому віці з'являється почуття дорослості, яке породжує потреби в нових засобах самовираження.

Аналіз основних підходів до визначення структури креативності дав можливість виокремити низку властивостей, які об'єднують всі існуючі структурні моделі та характеризуються як базові компоненти. Виходячи з цього, та враховуючи соціальну ситуацію розвитку особистості в підлітковому віці, до структури креативності віднесено: когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти креативності особистості підлітка. Кожний компонент характеризується певними показниками. Так, показниками когнітивно-дивергентного компоненту є

рухливість, оригінальність мислення; асоціативність; інтуїтивна здібність; здатність до перетворення, винахідливість; творча уява. Мотиваційний компонент характеризується мотивацією на успіх і творчість, саморозвиток. Емоційно-вольовий компонент має такі показники як готовність до ризику, допитливість, уява, складність (орієнтація на пізнання складних явищ).

3. Експериментальне дослідження засвідчило, що в підлітків переважає середній рівень розвитку креативності. Це означає, що креативний потенціал досліджуваних є досить розвиненим, але не завжди проявляється; цьому перешкоджають деякі особливості особистості. Підхід до вирішення проблем таких осіб іноді відрізняється ригідністю і можуть призводити до стандартних рішень, спираються на минулі рішення подібних проблем.

Оцінка розвитку когнітивно-дивергентного компонента виявила, що в досліджуваних підлітків переважає середній рівень розвитку невербальної креативності. Це вказує на наявність здатності, але, водночас, й пасивності, до висування ідей, які відрізняються від очевидних, загальновідомих, загальноприйнятих, банальних чи твердо встановлених. Респонденти характеризуються конформністю, середньою інтелектуальною активністю та здатність уникати легких, очевидних та нецікавих відповідей.

В ході дослідження мотиваційного компонента в підлітків зафіксовано переважання мотивації уникнення невдач. Такі результати можна пояснити посиленням сумнівів, зростанням напруження у результаті вирішення задач, які постають перед ними в навчальній діяльності та міжособистісній взаємодії.

При дослідженні емоційно-вольового компонента в структурі креативності підлітків з'ясовано, що респонденти мають недостатній рівень розвитку уяви та складності мислення при діагностуванні особистісної креативності, а також досить розвинену допитливість та схильність до ризику.

Встановлена система взаємозв'язків підтвердила припущення про те, що структура креативності підлітків включає когнітивно-дивергентний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти. В цілому, отримані результати емпіричного дослідження свідчать про недостатній рівень розвитку креативності підлітків та необхідність розробки програми її розвитку в умовах рекреації.

4. Теоретичний аналіз проблеми розвитку креативності дозволив констатувати, що сприятливою умовою для розвитку креативності підлітка є рекреаційний період, оскільки для розвитку творчих здібностей підлітка велике значення мають нові враження, розширення інформаційного поля, творчий стиль життя батьків, інтерес до якоїсь справи, тощо. Серед завдань рекреації найбільш важливою є зняття психічного та фізичного стомлення, відновлення витрачених сил, а також досягнення фізичної релаксації організмом та емоційно-психічної розрядки. Виходячи з того, що рекреаційне життя обмежене тимчасовим і просторовим інтервалом, воно потребує психологічного супроводу – цілеспрямованої діяльності, спрямованої на збереження та реабілітацію психічного здоров'я школярів, самоактуалізацію особистості підлітка, розвиток креативності (з урахуванням вікових особливостей та провідної діяльності в підлітковому віці).

На основі теоретичних підходів до проблеми креативності в сучасній зарубіжній та вітчизняній психології, вікових особливостей підліткового віку, а також результатів проведеного емпіричного дослідження, було розроблено програму розвитку креативності підлітків в умовах рекреації. Мета програми: розвиток креативності підлітків як здатності породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем у роздумі та швидко вирішувати проблемні ситуації. Завдання програми: активізація прагнення підлітків до творчого саморозвитку; сприяння усвідомленню школярами цінності креативних рис власної особистості, усвідомленню та реалізації своєї унікальності та творчої індивідуальності; формування емоційно позитивного ставлення до креативного процесу; розвиток позитивного

самоствалення та самоповаги; розвиток здібностей до генерування нестандартних шляхів рішення проблем в процесі колективного та індивідуального пізнавального пошуку; актуалізація особистісних якостей (впевненість у собі, незалежність, рішучість, наполегливість при досягненні мети, здатність відстоювати свою думку, здатність до ризику); розвиток вербальної та невербальної креативності.

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо подальшу розробку, впровадження та перевірку ефективності розробленої програми з розвитку креативності підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі*: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 14–41.
2. Бартків О.С. Формування креативності майбутніх фахівців в умовах університету. *Професійна освіта*. 2012. №8. С. 91–94.
3. Бедлінський О.І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49-54.
4. Белоусова Р.В. Индивидуально-типологические особенности коммуникативной креативности : дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.01. Одесса, 2004. 199 с.
5. Брюно Ж., Мелви Р., Назарет Л., Пажес Р. Одарённые дети: психолого-педагогические исследования и практика. *Психологический журнал*. 1995. №4. С. 24-32.
6. Булка Н.І. Креативність і соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*, 2001. № 10. С. 46–49.
7. Виноградов А.Г. Система требований к психодиагностике креативного потенциала личности. *Психология одаренности: проблемы, структура, показатели*. Сб. статей. Редколлегия М. А. Холодная, О. А. Комаровская и др. Украинский центр творчества детей и юношества. Киев, 1996. 100 с.
8. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
9. Воронюк І.В. Психологічні особливості і закономірності розвитку креативності як основи для реалізації творчої взаємодії учнів з вчителем.

Технології розвитку інтелекту, 2014. Т1. №6. Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2014_1_6_8

10. Гнатко Н.М. Феномен креативності як психологічна проблема. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2001. Вип. 1. С.88–97.
11. Грек О.М. Діагностика та розвиток вербальної креативності у підлітків-рекреантів. *Наука і освіта*. 2014. №. СХХІХ С. 93-98.
12. Драч І.І. Організація навчального процесу з розвитку творчого потенціалу студентів вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 194 с.
13. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
14. Зязюн І. А. Педагогічна арт-терапія як естетична фасцинація. *Педагогічна освіта і освіта дорослих : європейський вимір* : зб. наук. пр. К. : Хмельницький. 2008. С. 17–25.
15. Кацавець Р.С. Вікова психологія: навч.посібник. Київ: Алерта, 2019. 112 с.
16. Клименко В. В. Психологія творчості. Київ: Науково-літературний центр, 2006. 460 с.
17. Костюченко О.В. Реалізація творчого потенціалу особистості як рекреаційна проблема. *Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості* : зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. Т.12. Вип.6. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2009. С. 137-143.
18. Лебединский Э.Б., Симоненко С.Н. Актуальные проблемы рекреационной психологии детства. *Наука і освіта*. 2011. № 11. С.6–9.
19. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості школяра в умовах рекреації : дис. канд ... психол. наук. : 19.00.07. Одеса, 2016. 204 с.
20. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2003. 24 с.

21. Любарт Т., Зенасни Ф., Муширу К., Торджман С. Психология креативности. Когито-Центр, 2013. 216 с.
22. Максименко С. Д. Общая психология: «Рефл-бук», Київ: «Ваклер» 2000. 528 с.
23. Малій Н. Ю. Психолого-педагогічні особливості розвитку креативної складової професійного мислення у майбутніх педагогів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Хмельницький, 2011. 20 с.
24. Маслоу А. Мотивация и личность. Київ: PSYLIB, 2004.
25. Медведєва Н. Виявлення творчого потенціалу. Стратегії реалізації задуму. *Психолог*. 2006. № 40. С. 12-15.
26. Моляко В. О. Стратегії творчої діяльності : монографія ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ: Освіта України, 2008. 702 с.
27. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* ; за ред. Н. В. Чепелевої. Київ: Нора-Прінт, 2002. Випуск 22. 350 с.
28. Мороз Ю. В. Творча активність особистості і закономірності її розвитку в онтогенезі. *Практична психологія та соціальна робота*. № 4, 2002. С. 58–60.
29. Назаренко Т.П. Использование методов арт-терапии в работе с детьми в период рекреации. *Наука і освіта*. 2014. № IX. С. 153-158.
30. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма. *Соціальна психологія*. 2004. № 2. С. 140-145.
31. Пов'якель Н. Арт-терапевтичні психотехнології в розвитку творчого потенціалу саморегуляції майбутнього психолога практика. *Простір арт-терапії* : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 1 (3). С. 57–66.
32. Подкоритова Л. О. Особливості впливу арт-терапії на розвиток рефлексії фахівців соціономічної сфери. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана

Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 34. С. 431–445.

33. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.

34. Рекреаційна психологія дитинства. Теорія і практика. Колективна монографія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 320 с.

35. Роджерс К. О становленні людиною. Психотерапія глазами психотерапевта. Київ: PSYLIV, 2004.

36. Саврасов М. В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Харків, 2012. 18 с.

37. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. 3-тє видання, перероблене, доповнене. Київ: ВЦ Академія, 2017. 384 с.

38. Саннікова О. П., Белоусова Р. В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики. *Наука і освіта*, 2001. №6. С. 52-54.

39. Саннікова О. П., Страцинська І. А. Комунікативна креативність інтерналів і екстерналів: порівняльна характеристика. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 149-153.

40. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 376 с.

41. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. 320 с.

42. Симоненко С.Н., Грек Е.Н., Костюнина Е.Н., Леженко И.В. Рекреационная психология детства: достижения и перспективы. *Наука і освіта*. 2014. №12. СХХІХ. С. 7-11.

43. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

- 44.Терапия искусством. Учебное пособие по арт-терапии / Под науч. ред. В. Н. Никитина, Л. Д. Лебедевой, И. В. Вачкова. София: Универс. из-во Св. Климент Охридски, 2012. 567 с.
45. Хорошун А.А. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу старшокласників спеціалізованих шкіл: автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2009. 20 с.
46. Хэгерти Д. Хэгерти о креативности: здесь нет правил. Пер. с англ. Эксмо, 2016. 128 с.
47. Шевченко Н. Ф., Кучинова Н. М. Креативна складова професійного мислення: практичний вимір : науково-практичний посібник. Павлоград : ТОВ «ІМА-прес», 2016. 110 с.
48. Шевченко Н.Ф., Сошина Ю.М. Ціннісно-сміслові настановлення підлітків Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. 226 с.
49. Шерер Йири. Техники креативности: как в 10 шагов найти, оценить и воплотить идею. Пер. с нем. О. Глянсснер. СмартБук, 2009. 136 с.
50. Ericson E. H. Identify development from adolescence to adult-hood: An extension of theory and a review. *Development Physiology*. 1982. V. 18. № 3. pp. 341-358.
51. Guilford J.P. Creativity. *Am. Psychologist*. 1950.V. 5. P. 444 — 454.
- 52.Li J. Creativity in horizontal and vertical domains. *Creat. Res. J.* 1997. V. 10. N 2; 3. P. 107 — 132.
- 53.Martindale C. Personality, situation and creativity. In J. A. Glover, R. R. Ronning, & C. R. Reynolds (Eds.), *Handbook of creativity*. Plenum Press, 1989. pp. 211–232.
- 54.Ronning R.R., Reynolds C.R. (eds.) *Handbook of creativity*. N.Y.: Plenum. 1989. P. 211 — 232.
- 55.Soldatova E. Conditions and methods of creativity development. *International Union of Psychological Sciences. Abstracts of the XXVII International Congress of Psychology*. Stockholm, Sweden, 2000.
- 56.Torrance E.P. *Torrance Test of Creative Thinking*. Lexington, 1974.